

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ

Студентський науковий альманах

ШЛЯХАМИ КЛІО

Число третє (3)

Під час війни

КРИВИЙ РІГ

2022

УДК 93/94+37.01

Друкується за рішенням Вченої ради факультету географії, туризму та історії та Кафедри історії КДПУ

Редколегія випуску:

Наталя Печеніна, доц., канд істор. наук;

Вадим Яшин, доц. канд істор. наук (відповідальний редактор)

Рецензент: Василь Москаленко, доц., канд. істор. наук.

Ш 70

Шляхами Кліо : студентський науковий альманах / За ред. Н. Печеніна, В. Яшин. Кривий Ріг, 2022. Число третє (3). Під час війни. 78 с.; іл. 12 с.

Третє число студентського наукового альманаху містить наукові розвідки, статті, результати реалізації навчальних проектів студентів-істориків Факультету географії, туризму та історії КДПУ.

Для студентів та всіх, хто цікавиться історією.

© Автори статей, 2022

©Криворізький державний педагогічний університет, 2022

Макет, верстка, дизайн, художнє оформлення:

© В. Яшин, 2022

ЗМІСТ

<i>Яна ЛАБА</i>	ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ЛИЦАРСЬКИЙ ОРДЕН ПРАВОСЛАВНИХ КОЗАКІВ імені ІВАНА СІРКА»: ВІД ІСТОРІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ	3
<i>Анна ДУТКА</i>	ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В смт. СОФІЇВКА	7
<i>Владислав СОТНИКОВ</i>	ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО - КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	15
<i>Тетяна ТКАЧУК</i>	ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ м.КРИВОГО РОГУ КЗШ №108 ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ	24
<i>Альона КОЧНЕВА</i>	ІСТОРІЯ СІЛ БОГДАНО-НАДЕЖДІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ П'ЯТИХАТСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1945-2020 рр.): ЗНИКНУТИ ЧИ ВІДРОДИТИСЯ?	32
<i>Олег ЛАКТІОНОВ</i>	ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЛИСТУВАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	46
<i>Олена ЛОСЄВА</i>	ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ НИВОТРУДІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ	56
<i>Світлана МЕЛЬНИЧЕНКО</i>	ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ БОЖЕДАРІВСЬКОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ СЕРЕД УЧНІВ	70

Яна ЛАБА¹

ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ЛИЦАРСЬКИЙ ОРДЕН ПРАВОСЛАВНИХ КОЗАКІВ імені ІВАНА СІРКА»: ВІД ІСТОРІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ

Українське козацтво – феноменальне явище світової історії, яке не має аналогів у інших народів. Упродовж століть козаки були наймогутнішою військово-оборонною і духовною силою, яка звитязно боролася із загарбницькою політикою сусідніх держав, їхніми мілітаристськими арміями.

У ХХІ столітті ми можемо пишатись тим, що є люди та організації, які пронесли крізь роки традиції, символи, звичаї козаків і однією з таких організацій є Українське Реєстрове Козацтво, а зокрема, ГО «Лицарський орден православних козаків імені Івана Сірка». Сучасні козаки відроджують та підтримують традиції своїх пращурів і навчають цьому інших. У багатьох навчальних заклад існують класи з козацько-лицарським вихованням, в яких діти більш детально пізнають історію рідної країни, вивчають козацькі традиції, зброю, одяг, відвідують виставки, тири, кінні ферми тощо. Це відбувається для того, щоб підростаюче покоління пам'ятало, що ми - українці - нездоланий народ, який піде на все, щоб захистити суверенітет та недоторканість українських земель.

Мета цієї розвідки - охарактеризувати сутність та цілі діяльності ГО «Лицарський орден православних козаків імені Івана Сірка» для покоління, що зростає.

У різних регіонах України у 1990-х роках виникають «Карпатська Січ» (Львів), «Прикарпатська Січ» (Івано-Франківськ), «Буковинська Січ» (Чернівці), «Волинська Січ» (Луцьк), «Поліська Січ» (Житомир), Київське козацьке товариство (Київ), «Закарпатська Січ» (Ужгород),

¹ Керівник – доц., канд. істор. наук **Наталя ПЕЧЕНІНА**

Адамівський Осередок Козацтва і Задністрова Січ (Буджак) та ін.

Лицарський орден імені Івана Сірка, який діє на теренах Кривого Рогу, виникає в березні 2002 року. Одним з головних напрямків його діяльності є робота з молоддю.

Козаки ордену Івана Сірка проводять багато часу зі своїми підопічними. Вони є частими гостями шкільних свят. Криворізька загальноосвітня школа №72, в якій 7 класів козацько-лицарського виховання із задоволенням зустрічає козаків у своїх стінах. Завдяки ордену учні часто відвідують кінні ферми, їздять на екскурсії, ходять до тиру. Учні мають козацьку форму з емблемами УРК, а також є частими гостями козацьких свят.

У 2009 році в закладі освіти з'явився перший клас козацько-лицарського виховання. Учні пройшли всі етапи посвяти від гетьмана ордену Засядьвовка Юрія Івановича та стали повноправними учасниками ордену.

Дуже часто про всі козацькі свята та заходи писали у Криворізьких газетах та показували по телебаченню.

Наприклад, свято «Козацькі забави», яке проходить у мальовничому дубовому гаї. 2018 року в них взяла участь рекордна кількість хлопців і дівчат – понад 900! Тепло вітали юних козаків і берегинь голова Саксаганської районної у місті ради Валерій Беззубченко, керівник громадської організації «Всеукраїнський лицарський орден православних козаків імені Івана Сірка» генерал козацтва Юрій Засядьвовк, директор КЗШ №72 Вікторія Ничипорук, отаман реєстрових козаків Саксаганського району Ігор Козирев та інші. Нащадки славних криворізьких козаків змагалися більше ніж у 10 конкурсах (стрільбі, перетягуванні каната, подоланні смуги перешкод, киданні списів на влучність, орієнтуванні на місцевості). Дійство, в якому брали участь і батьки дітей, закінчилося частуванням кулішем та співами стародавніх козацьких пісень. Активними учасниками козацьких свят також є учні КЗШ №123. Рої «Краяни» та «Залізні вовки» стали учасниками відкриття пам'ятника отаману Холодного Яру Костю Пестушку

(Степовому-Блакитному). У церемонії брали участь представники місцевого і регіонального козацтва, представники Металургійної райради, члени Асоціації учасників АТО та ООС та військовослужбовці 17-ї окремої танкової бригади. Разом з козаками, військовими та курсантами джури урочисто марширували та віддали честь героїчному отаману Костю Пестушку. З нагоди святкування Дня Козацтва в 2021 році джури КЗШ 123 провели та взяли участь у великій кількості масових заходів, в закладі освіти та Центрально-Міському районі. Тиждень розпочався з волонтерської допомоги для наших захисників, джурами та учнями школи було зібрано засоби особистої гігієни та продукти харчування для воїнів які знаходяться в зоні ООС. У жовтні 2021 року молоді козаки рою «Залізні вовки» взяли участь у районних змаганнях з військово-прикладних дисциплін де в командному заліку посіли II місце. Джури роїв «Козачата», «Краяни», «Залізні вовки» відвідали 17-ту танкову бригаду м. Кривого Рогу де мали можливість ознайомитися з побутом та місцем перебування наших захисників.

13.10.21 молоді козаки рою «Залізні вовки» разом з учнями 7 А класу провели змагання «Козацькому роду нема переводу». Новаки рою «Козачата» намалювали листівки привітання нашим любим захисникам, які разом з волонтерською допомогою були відправлені на передову. У 2021 році у святкуванні Дня козацтва та Покрови взяли участь рекордна кількість шкіл, а це не може не тішити! Козаки ордену Івана Сірка також були присутні на святі та показували учням свою майстерність та ділились цікавими історіями з життя.

В сучасних умовах життя, коли на сході України тривають воєнні дії козаки ордену імені Івана Сірка не стоять осторонь, а активно долучаються до підтримки наших воєнних до чого й долучають шкільні козацькі класи. Існують волонтерські загони, які збирають речі для зони ООС, плетуть маскувальні сітки, а також пишуть листи підтримки та малюють малюнки.

Також, сучасні козаки не забувають про українські пісні, які були пронесені через покоління та характеризують Україну краще ніж будь які інші символи, адже звучать милозвучною калиноювою мовою. 14 жовтня 2021 р. у Кривому Розі відбувся IV Всеукраїнський фестиваль козацької пісні. Фестиваль проводять з 2017 року. Однак через карантинні обмеження 2020-го музичне свято не відбулось. Цьогоріч фестиваль об'єднав 60 аматорських хорових та вокальних колективів з Кривого Рогу, Дніпропетровщини та Кіровоградщини. Загалом, понад тисяча учасників віком від 10 до 80 років. Кривий Ріг – це споконвіку козацький край. Завдяки гетьману Калнишевському закладено Поштову станцію та наше місто. На наших землях розташовувалися шість із восьми запорізьких січей.

Лицарський орден православних козаків імені Івана Сірка - це люди, які виховують підростаюче покоління патріотами своєї держави, навчають козацьким традиціям, бойовому мистецтву та культурі. Їхнє гасло: «До міцної держави та добробуту народу України – через духовність і патріотизм кожної людини». Це організація, яка дійсно потребує уваги зі сторони кожного жителя Кривого Рогу зокрема, та України в цілому. Можливо, у майбутньому їх щаблі будуть поповнюватись все більшою кількістю людей, які хочуть продовжувати справу славетних українських козаків, але їх праця вже залишилась в українській історії.

Література

1. Статут Всеукраїнської Громадської Організації «Українське реєстрове козацтво» (УРК) (Нова редакція). Київ, 2016. URL: www.kozatstvo.net.ua/ua/documents/statut.pdf

2. Положення ГО «Лицарський орден православних козаків Імені Івана Сірка». URL: mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/koordinacijna-rada-z-pitan-rozvitku-kozacztva-v-ukraini/tipovij-statut-kozaczkoii-organizaczii-v-ukraini.html

3. Умови прийому до громадської організації «Українське реєстрове козацтво», «Лицарський орден православних козаків імені Івана Сірка». URL: <http://www.kozatstvo.net.ua/ua/entrance.php>

Анна ДУТКА²

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В смт.СОФІЇВКА

Шкільна освіта має забезпечувати безперервний розвиток критичного мислення учнів, хронологічної, інформаційної, аксіологічної компетентностей на уроках історії. Важлива роль тут належить усній історії, яка відноситься до методів, що використовують у різноманітних дисциплінах. Ця міждисциплінарність допомагає учням невимушено й самостійно формувати свій погляд на історичні події. Вони усвідомлюють, що поряд з «великою історією» (політична історія) існує й соціальна історія, тобто життя «звичайних людей» на фоні великих історичних подій.

Використання усної історії в школі не передбачає суворого дотримання правил. Йдеться радше про проведення біографічного інтерв'ю, які жодним чином не вичерпують ту чи іншу тему. Ще один важливий фактор застосування усної історії в шкільній практиці – це спілкування з членами родини на конкретну історичну тему. Зрозуміло, що цей аспект не являється умовою, однак у той же час у більшості випадків учні-інтерв'юери вибирають свідком-респондентом когось зі свого найближчого родинного оточення. Загалом можна констатувати, що використання метода біографічних інтерв'ю в шкільній практиці заповнює кілька основних компетенцій, що являються ключовими в освітньому процесі (які знання та вміння учень має засвоїти під час роботи над проектом).

Проте не слід забувати про об'єктивність використаних спогадів. Формулювання та інтерпретація історичних зв'язків вчителями багато в чому залежить від обраних ними методологічних підходів до пізнання

² Керівник: доц., канд. істор. наук **Наталія ПЕЧЕНІНА**

історичного процесу. Однак у навчанні історії в школі вони мають насамперед відповідати цілям шкільної історичної освіти. Серед науковців котрі вивчали проблему використання спогадів на уроках історії можна назвати таких дослідників, як О. Бріцина, Л. Гончаренко, Г. Грінченко, О. Кісь, Т. Нагайко, О. Пометун, Г. Фрейман та інші.

В Україні методика усноісторичних досліджень, як і більшість здобутків західної історіографії, прийшла в 1990-х рр., точніше в 1992 р. Саме тоді стали реалізовуватись перші наукові проекти. Характерно, що започатковані вони були західними науковцями – американським дослідником Вільямом Ноллом та випускником Гарварду Борисом Гудзяком. Тематика їхніх досліджень була пов'язана з пережитим українцями травматичним досвідом. Вільям Нолл у 1992-1995 рр. в рамках проекту «Трансформація громадянського суспільства (Усна історія української селянської культури 1920-1923 рр.)» записав близько 400 інтерв'ю селян Центральної та Східної України, які пережили процес колективізації. У той же час Борис Гудзяк, в ним же заснованому в м. Львові Інституті історії Церкви, розпочав реалізацію масштабного проекту «Образи сили духу: Жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946-1989 рр.» [1, с. 7].

Попри те, що становлення усної історії в Україні відбувалося на багато років пізніше, ніж на Заході, воно відбувалося за доволі схожим сценарієм. Усна історія розвивається в основному межах Громадських організацій (Східний інститут українознавства імені Ковальських, жіночий центр «Спадщина», Науково-дослідний Центр «Жінка і суспільство») та «нових університетів» (Український католицький університет та Національний університет «Києво-Могилянська академія») [3, с. 231].

Центри усної історії створені у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та

Переяслав-Хмельницькому держаному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди.

Усну історію визначають як метод, за допомогою якого дослідник (у нашому випадкові, учень) отримує нове знання через усне повідомлення (свідчення) людей, які були учасниками або свідками історичної події. Їхні індивідуальні переживання (ставлення, переконання) можуть збагатити знання учня [1, с. 8]. Усна історія сьогодні не являється окремою дисципліною в процесі викладання історії, вона скоріше розглядається як дослідницька методика, яку застосовують для вивчення конкретного історичного феномену (наприклад, Голодомор чи Голокост), учасники й свідки якого до сих пір живі. Унікальність дослідження в ділянці усної історії полягає в тому, що дослідник не лише може інтерпретувати певні джерела, але й залучений у процес їх створення. Використання спогадів у навчанні історії в школі має насамперед відповідати цілям шкільної історичної освіти.

Задля використання спогадів в якості ефективного методу розвитку учнівними було опрацьовано матеріали Комунального закладу «Софіївський історико-краєзнавчий музей», що є складовою частиною національного фонду України. Робота музею спрямована на:

- організацію дослідницької діяльності. Проводиться уточнення та збір інформації до 7 тому Книги Пам'яті, уточнення списків загиблих воїнів на території нашого краю та загиблих під час Другої Світової війни воїнів-земляків. Сприяє розшуку родичів воїнів, загиблих у роки війни;

- поповнення фондів музею. Проводяться виїзди в окремі села з метою збору та пропаганди народної творчості усіх жанрів: музичного мистецтва, творчості самодіяльних поетів, художників, народних майстрів. Пропагуються матеріали про пам'ятні історичні, географічні, природні місця краю з метою поліпшення обізнаності населення з історичними артефактами;

– проведення просвітницько-виховної роботи серед молоді та інших категорій населення. З метою виховання національної гордості і самосвідомості молодого покоління, поглиблення знань історії рідного краю, на основі наукових, літературних джерел та зафіксованих спогадів старожилів району напрацьовано лекцію «Повстанські загони Софіївщини в період визвольних змагань українського народу (1917-1921рр.).

В якості цінних джерел було підібрано спогади жителів с. Софіївки Бондаренко Валентини Федорівни, Ігнатченко Марії Миколаївни 1927 року народження, Данилейченко Зінаїди Кузьмівни 1935 року народження, Назаренка Анатолія Івановича 1933 року народження [2].

На уроках історії України учні 10 класу, вивчаючи Другу світову війну, мають змогу ознайомитись з унікальними історичними джерелами – спогадами очевидців, що є мешканцями смт. Софіївка. Досліджуючи спогади в учнів виникає змога зосередитись на індивідуальному житті людей, що вписане у безпосереднє соціокультурне середовище, роздуми особи про її власне життя та соціальне, політичне чи культурне середовище одночасно перебувають у полі уваги учня. Таке дослідження дозволяє відкрити приховані смисли і мотиви людських вчинків, джерела певних поглядів та оцінок, особливо якщо оповідач не схильний висловлювати їх прямо або згадує про них лише мимохідь чи взагалі промовчить. На користь вивчення спогадів очевидців свідчить той факт, що лише цілісна історія життя дає ключі до розуміння кожного окремого її фрагмента, тобто усі елементи біографії щільно пов'язані між собою і набувають сенсу лише в контексті один одного. І навпаки - лише представлена оповідачем послідовність і конфігурація значущих фактів (подій, ситуацій, осіб) дозволяє відчитати і збагнути основні смислотворчі цінності в житті окремої людини, а отже і певної соціальної групи.

Так, вивчаючи початок Другої світової війни, можна застосувати спогади Ігнатченко Марії Миколаївни 1927

року народження: «Минуло 65 років відтоді, як рідну Дніпропетровщину було визволено від фашистських загарбників. Люди, які пережили те страшне лихо, і досі з жахом згадують ті страшні часи. Здорові чоловіки воювали на фронті, а жінки і діти залишилися на окупованій території» [2].

Коли почалася війна, Марійці було 13 років. Невеликого зросту, худенька, з товстою довгою косою вона, ніби польова квітка, росла в ніжності і любові своєї родини. І коли одного страшного серпневого дня загуркотіло, загуло, завило блакитне волошкове небо від фашистських журавлів, а земля здригалася від вибухів бомб, її маленьке сердечко стрепенулося і стислося від жаху. Дівчинка зрозуміла, що в їхній дім прийшла страшна біда. Вона була вже досить великою дівчинкою і тому знала, що війна почалася 22 червня 1941 року. Вона бачила, як плакали і кричали жінки її селища, коли випроводжали чоловіків, братів, синів на фронт. Як у дорослих чоловіків котилися сльози коли вони притискалися до грудей своїх дітей. Вона розуміла, що сталося в світі велике лихо. Але коли біда постукала в двері рідної оселі, то дівчинка по справжньому зрозуміла, що таке війна. Обпалила її юну душу біда. За один день дівчинка подорослішала і дитинство її закінчилося. Коли фашисти увійшли в Софіївку, селище ніби вимерло. На вулиці ні душі, навіть собаки перестали гавкати. А хати немов поприсідали і поховалися в садках. Марія Миколаївна розповідала, а в її ще молодих променистих очах на самій глибині зачаївся сум. Руки перебирають кінці хустинки, а очі дивляться кудись далеко, ніби в давнину. Спершу ми почули гуркіт літаків його було чути скрізь, він заповнював собою весь простір. Дзвеніли в вікнах шибки, стіни хат дрижали, як в проспаниці від вибухів бомб. А потім бачили як ішли фашисти, з автоматами на грудях, в залізних з хрестами казках. Вони йшли і гелготали по-німецькі, сміялися. Стріляли по одиноким собакам. Сім'я ніби закам'яніла біля вікна. В хаті були всі: і батько Семеряга Микола Павлович, і мама

Оксана Данилівна, і молодий Володя та Полінка. Діти і Оксана Данилівна стояли перелякані з надією в очах дивилися на батька. А він хоч і трохи розчулений, сказав тихим голосом: «Нічого, діти, не бійтеся, це не надовго, це як хвороба – як прийшла так і піде. Скоро наші викурять цю нечисть із нашої землі. Треба тільки потерпіти. На вулицю не ходіть.» Тихо і сумно стало в хаті. Полінка і Володя не бешкетували, а Марійка в руках тримала книжку та читати її не могла. Батьки поралися по господарству, але робили це так швидко як тільки могли, щоб менше бути на вулиці. Тато був інвалідом, він зовсім не чув, був глухий на обидва вуха і тому на фронт його не взяли. Від цього він дуже страждав, і хоч ніколи не жалівся, та дружина і діти бачили, як йому було важко від того, що він не зможе, як інші чоловіки захищали свою Батьківщину» [2].

Завдяки цим спогадам в учнів буде розуміння історичних подій котрі відбувались не десь там, а тут на їх землі з їхніми родичами. В учнів також може сформуватись ціннісні якості.

Спогади Данилейченко Зінаїди Кузьмівни 1935 року народження дають учням зрозуміти відношення німців до українців та соціально-економічне становище українського народу: «Почали ходити німці по дворах, наставляли пістолета, відбирали молоко, яйця, заходили у конюшню-уб'ють 2-3 куриці і забирають із собою, убивали і корів, тельбухи випускали прямо на подвір'ї, а м'ясо теж забирали. Із наших жителів ніхто не чинив опору, бо розстрілювали на місці. Господарювали фашисти і в погребях: брали, що хотіли. З перших днів окупації колгоспи «розігнали», коней роздали людям, щоб ними обробляли поля. Серед місцевих жителів обирали десятників (старост). Саме вони і слідкували за порядками у селі. Матері наші були змушені обробляти поля, допомагали їм старші діти. Неділями не поверталися вони із поля додому. Працювали десь аж під Менжинкою: сіяли, обробляли землю і коровами, і волами, і кіньми, і самі запрягалися у ярма. Тягали борони, а ми в цей час були вдома голодні, напівроздягнені, босі чекали їх,

і, щоб вижити, самі господарювали. Всі пожитки фашисти забрали собі. Сім'ї наші були багатодітними. Жили у хатах-мазанках, укритих соломою. І як влучить в оселю снаряд, то вона згоряла дощенту, іноді, правда, залишалися лише стіни. Люди сходилися в оду оселю, жили по погребах, тікали по родичах».

Також у цих спогадах згадується і про голод котрий пережили люди на території с. Софіївка: «Хліба білого не знали, який він навіть. На жорнах дерли ячмінь, пекли макорженики без олії, як розвернеш його, то не можна їсти. Голодали. На полі збирали колоски. Вдома городи копали лопатою вручну і садили картоплю, цибулю, капусту. Але врожаї були поганими, харчів не вистачало, а ще і німці господарювали і забирали все, що їм хотілося. Сіяли вдома і соняшник, вибивали насіння, і мама разом із іншими жінками пішки ходили до Дніпропетровська, щоб збити олію» [2].

Невід'ємною складовою є рівень компетентності вчителя котрий повинен враховувати вікові та індивідуальні особливості кожного учня. Адже, професійна компетентність вчителя історії має визначатись своїм високим рівнем. Вчитель історії профільної школи має досконало знати свій предмет, на засвоєння якого учнями (за умови обрання ними історичного профілю), відповідно до навчальних програм, виділяється збільшена кількість навчальних годин у старшій школі.

Вважаємо, що високі вимоги до вчителя пояснюються рівнем відповідальності навчального закладу перед освітніми вимогами, затвердженими законодавством України щодо статусу профільних шкіл, та суспільним запитом, який ґрунтується принципом якості та конкурентності. Професійна компетентність вчителя історії профільної школи є результатом накопичення та подальшого взаємодоповнюючого співіснування таких показників: результативність фахової діяльності, мотивація саморозвитку та співіснування в єдності відповідних видів компетентностей [4, с. 119].

А тому а процес передачі вчителем багажу власних знань для учнів є педагогічною діяльністю, яка покликана розвивати в учнів ті компетенції та вміння, які визначені державними освітніми стандартами та доповнені особистими морально-етичними цінностями вчителя. Викладання при цьому є прямим дидактичним засобом діяльності педагога.

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

Усна історія – це метод, за допомогою якого учень отримує нове знання через усне повідомлення (свідчення) людей, які були учасниками або свідками історичної події. Їхні індивідуальні переживання (ставлення, переконання) можуть збагатити знання учня.

Історія України ХХ століття багата на події, що неодноразово змінювали суспільно-політичні та соціально-економічні умови життя людей. Однак повсякденний, часто травматичний досвід людей, що пережили їх, вивчено надто мало. Саме тому метод усної історії набуває особливої актуальності сьогодні, коли кількість живих свідків та учасників тих історичних подій щодня зменшується. Для висвітлення теми Другої світової війни у 10 класі було використано спогади жителів с. Софіївки Бондаренко Валентини Федорівни, Ігнатченко Марії Миколаївни 1927 року народження, Данилейченко Зінаїди Кузьмівни 1935 року народження, Назаренка Анатолія Івановича 1933 року народження. Спогади було взято з комунального закладу «Софіївський історико-краєзнавчий музей».

Література

- 1 Лукаш А., Волошин Ю. Жива історія. Метод усної історії в школі. URL: ustnayaistoriya.info/wp-content/uploads/2015/08/oral-history-brochure-ukraine-book-web-21x21cm-1.pdf
2. Матеріали КЗ «Софіївський історико-краєзнавчий музей».
3. Пастушенко Т.В. До створення Української асоціації усної історії. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 230-235.
4. Пометун О. та ін. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ, 2018. 208 с.

Владислав СОТНИКОВ³

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Сучасний етап розвитку шкільної освіти в Україні характеризується орієнтованістю на підвищення ефективності навчально-виховного процесу з метою формування компетентнісної особистості, яка здатна не лише засвоювати знання і уміння, але й поважати традиції і звичаї свого та інших народів знаходити порозуміння з представниками інших культур.

У формуванні компетентнісної особистості завжди відіграло провідну роль історичне краєзнавство. Так як конкретні дати, події, явища, персоналії, з яких складається історія рідного краю завжди були об'єктом вивчення і завжди мали вплив на мислення людей, особливо тоді коли до них можна було «доторкнутися». Використання історико-краєзнавчого матеріалу на уроках історії України сприяє формуванню історичного мислення, логіки історичного пізнання та розуміння історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької учням історії.

Отже, застосування історико-краєзнавчих матеріалів на уроках історії України дає поштовх до зміцнення знань і виховання патріотизму. Відносно цього, дана тема на сьогодні актуалізується, що зумовило вибір теми роботи.

У статті ми використовували джерела багатьох сучасних українських дослідників. Зокрема у контексті теоретико-методичних засад використання історико-краєзнавчого матеріалу в школі, великим є творчий доробок В. Бугрія [1]. Також аналізували роботи Н. Сірика, який у своїх дослідженнях орієнтувався на більш широке залучення історико-краєзнавчих матеріалів в навчанні і вихованні на уроках вітчизняної історії [9]. Вагому частину

³ Керівник: доц, канд. пед. наук **Лілія ЗАДОРЖНА**

нашого дослідження також складають науковці які аналізували проблему використання історико-краєзнавчих матеріалів на уроках історії України насамперед це такі дослідники як О. Орлюк [6], В. Прокопчук [8], В. Мисан [4].

Відповідно до цього метою статті є теоретичне обґрунтування основних особливостей використання історико-краєзнавчого матеріалу на уроках історії України в старшій школі.

На сьогоднішній день, історичне краєзнавство є одним із пріоритетних напрямків розвитку в контексті дидактичного матеріалу і користується всебічною підтримкою держави, так як знання про рідний край є фундаментальною основою на якій формується духовне підґрунтя державотворчих процесів в Україні. Історичне краєзнавство сприяє національно-культурному підйому формуванню патріотизму й національного світогляду, його організація в школі є обов'язковою умовою повноцінного процесу навчання і виховання громадянина України.

Нині в системі загальноосвітньої школи знання з краєзнавства формуються у процесі вивчення як історії загалом так і за допомогою вивчення окремих курсів присвячених історії краю. Змістове наповнення курсу історії України є досить різноманітним так як зумовлюється специфікою історичного розвитку певного краю, його конкретно-історичними рисами. Краєзнавчий матеріал відіграє провідну роль, так як пов'язує дослідження життя і побуту кожного окремо взятого населеного пункту з історією країни. Історичне краєзнавство допомагає більш усвідомленому засвоєнню учнями інформації щодо питань політичного, соціально-економічного і культурного розвитку країни в цілому [13, с. 7].

Передусім краєзнавство – це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, але які в своїй сукупності ведуть до наукового і всебічного пізнання краю. Відповідно до цього предметом краєзнавства є природа, населення та господарство, історичне минуле або ж культура краю. Все це об'єкти

різних наук і відповідно при їх вивченні використовуються найрізноманітніші методи, які властиві лише відповідним областям знань. Але єдиним спільним для всіх напрямів краєзнавчої діяльності є предмет вивчення тобто край. Поняття «край» – умовне і побільшій мірі залежить від того хто і з якою метою його вивчає. Це поняття може бути як навчальним і науковим, так і виховним та практичним. Таким чином історичне краєзнавство фокусується на вивченні історії рідного краю. Воно як складова частина загального краєзнавства являється галуззю прикладної історії та має ознаки які його характеризують: по-перше це локальність досліджуваних історичних подій, матеріалізованих в пам'ятках історії та культури; по-друге історичне краєзнавство має діяльнісний характер тобто виступає не лише як галузь пізнання, але й як сфера активної практичної діяльності [12, с. 5].

Історичне краєзнавство як і будь-яка наука має власні принципи. Краєзнавчий принцип є одним з педагогічних принципів, який означає конкретизацію, уточнення, розкриття та підтвердження наукових понять прикладами з навколишнього оточення. Одним із основних завдань історичного краєзнавства є вивчення історії рідного краю, збирання та узагальнення різноманітного краєзнавчого матеріалу. Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням історії і тими знаннями, які учні здобувають в результаті безпосереднього дослідження краю. Головним призначенням навчального краєзнавства в шкільній історичній освіті є обов'язкове практичне використання здобутих краєзнавчих знань [3, с. 3].

Також важливу роль відіграє історичне краєзнавство у формуванні історичної пам'яті. Як категорія історичного пізнання історична пам'ять зберігає джерела історичного процесу і відтворює історичний досвід суспільства. Власне історична пам'ять забезпечує розуміння наступності поколінь і саме вона свідчить про незворотність та безальтернативність історичного процесу і про необхідність

збереження надбань людства як значних, так і всіх інших, від всесвітніх до регіональних, тобто кожного краю, який завжди неповторний і оригінальний [2, с. 26].

Задля того аби побудувати більш ефективну систему краєзнавчої освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, Бугрій пропонує звертати увагу на певні закономірності:

1. Суспільні потреби у підготовці творчої особистості, яка володіє життєвими компетентностями, уміє працювати та самореалізовуватися у соціальному середовищі.

2. Залежність навчання від умов, в яких воно відбувається. Виявом цієї закономірності є стан навчально-технічної бази, професійність педагогічних кадрів.

3. Взаємозалежність процесів навчання, освіти, виховання, розвитку особистості. Ця закономірність реалізовується через уміння індивідуального підходу до кожного учня на основі його інтересів.

4. Взаємодія завдань, змісту, методів і форм в навчальному процесі. Виявом цієї закономірності є всебічне врахування у краєзнавчій освіті досягнень педагогічної науки [1, с. 246].

При використанні історико-краєзнавчого матеріалу на уроку історії також варто пам'ятати наступні принципи:

- виховного спрямування навчання. Учні повинні отримувати не лише краєзнавчі знання, а й формувати особистість в цілому;

- науковості. Зміст краєзнавчого матеріалу має включати об'єктивні наукові факти, теорії, розкривати сучасне становище наук;

- зв'язку навчання з практикою. Зумовлюється використання краєзнавчих знань для вирішення практичних завдань, аналізу та перетворення оточуючої дійсності;

- доступності навчання. Сприяє усвідомленню змісту краєзнавчих знань та допомогою майстерного викладання або вдалої подачі у засобах навчання;

- системності й послідовності викладу і засвоєння знань. Передбачає логічну побудову змісту та процесу навчання на основі концентричності та компліментарності;

- активності навчання учнів. Виключає широке використання у навчанні проблемних методів, залучення всіх психічних процесів, які сприймають активізації пізнання;

- диференціації навчального процесу. Потребує викладання матеріалу частинами з урахуванням загального розвитку учнів;

- міжпредметності. Означає інтеграцію на краєзнавчій основі програм, форм і методів навчання різних шкільних предметів;

- культуровідповідності. Передбачає органічну єдність навчання з культурою, природним середовищем свого народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

- полікультурність. Означає інтегрованість регіональної культури в контексті загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру, усвідомлення учнями процесів діалогу культур [1. с. 247].

Використовуючи історико-краєзнавчий матеріал під час уроків історії, вчителю необхідно пам'ятати, що з одного боку, матеріал є засобом конкретизації загальноісторичного, з іншого – він входить у систему знань з історії краю. Педагогічна практика засвідчує, що використання краєзнавчого матеріалу під час уроків як засобу конкретизації не тільки не викликає переважання учнів, а, навпаки, значно полегшує засвоєння систематичного курсу історії, робить знання учнів міцнішими і глибшими. Краєзнавчий матеріал може

становити зміст цілого (краєзнавчого) уроку або бути його елементом. У першому випадку урок повністю присвячується вивченню історії краю, у другому лише частково. Причому під час уроків з елементами краєзнавства місцевий матеріал використовують у вигляді окремих питань чи фактів, епізодів, його розгляд може бути на будь-якому етапі уроку. Важливо також те що краєзнавчий матеріал може викладатися на уроці як вчителем, так і учнями, які роблять повідомлення. Перш ніж використовувати місцевий історичний матеріал у навчальному процесі, необхідно визначити його місце, зв'язки та співвідношення із загальноісторичним матеріалом. Залежно від змісту краєзнавчого матеріалу, його значення для історії країни та краю, мети уроку краєзнавчий матеріал може бути вивчений до проходження теми, на початку її вивчення, у ході та наприкінці теми [11, с. 4].

Методика навчання регіональної історії розроблена О. В. Орлюк дає нам чітке розуміння, як саме нам використовувати історико-краєзнавчий матеріал на уроках історії України. Дана методика включає в себе три компоненти: цільовий – формування просторової, логічної, аксіологічної складових компетентності старшокласників з історії краю; змістовий – виокремлення з курсу історія України регіонально орієнтованого змісту відповідно до навчальної програми з історії України в 10 класі; діяльнісний – застосування інтерактивних методів і прийомів роботи учнів на уроках історії, розв'язання пізнавальних завдань регіональної історії [6, с. 146].

Щоб більш якісно організувати процес навчання потрібно враховувати деякі особливості викладання історії рідного краю у старшій школі. До таких особливостей О. В. Орлюк відносить:

- акцентування уваги вчителя до опрацювання учнями змін у змісті поняття «регіон» з одночасним набуттям умінь конкретизувати відповідні події й процеси у часі та просторі;

- викладання регіональної історії у курсі загальнодержавної історії з позиції мультиперспективності та багаторакурсності;

- виокремлення на уроках регіонально орієнтованого навчального змісту із відповідними завданнями та запитаннями до учнів, спрямованих на розвиток предметної історичної компетентності учнів;

- забезпечення активної діяльності учнів на уроках із навчання регіональної історії за допомогою інтерактивних методів навчання [6, с. 234].

Для підвищення ефективності уроку, подання історико-краєзнавчого матеріалу має здійснюватися за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів навчання. Вчитель повинен використовувати навчальні презентації, фрагменти фільмів інші відеоматеріали. Використання інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість суттєво поглибити зміст матеріалу, практичні вміння та навички у пошуку, аналізі, узагальненні інформації. Як дидактичний супровід за часту використовують презентації створені за допомогою програми PowerPoint, вони виконують наступні функції: ілюстративна, структурна, організаційна, емоційна. Використання цих технологій дозволяє урізноманітнити урок, організувати інтерактивний навчальний процес [7, с. 2].

Але важливо пам'ятати, що найбільший ефективним використання у навчально-виховному процесі краєзнавчого матеріалу буде тоді коли він:

- тісно пов'язаний із загальноісторичними подіями і розкриває специфічні особливості розвитку краю;

- зручний для порівняння, так як його можна співставити із загальноукраїнським матеріалом;

- є не тільки засобом ілюстрації і конкретизації загальноісторичних подій та явищ, а є джерелом здобуття нових знань, розширення наукового світогляду учнів [13, с. 10].

Отже, використання історико-краєзнавчого матеріалу на уроках історії України є ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учня. Залучаючи краєзнавчий матеріал вчитель підвищує ефективність роботи над формуванням в учнів історичної пам'яті свого народу та національної свідомості, сприяє вихованню любові до своєї Батьківщини. Врахування закономірностей і принципів визначених методистами, дозволяє більш ефективно залучати краєзнавчий матеріал до уроків історії України, що дозволить вчителю досягти цілей поставлених програмою. Важливо також вміти встановлювати правильні взаємини та зв'язки між краєзнавчим та загальноісторичним матеріалом, що викладається відповідно до програми з історії України. Методи використання краєзнавчого матеріалу під час уроків історії мають бути на наш погляд, різноманітними залежно від специфіки краєзнавчого матеріалу у тому чи іншому краї. Виховний потенціал занять з історії із застосуванням фактів рідної історії закладено у самому матеріалі отож, треба розуміти, який матеріал відбирати для таких занять, і які факти використовувати під час роботи.

Література

1. Бугрій В. С. Шкільне краєзнавство в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) Суми, 2011. 340 с.
2. Бондаренко Г. В. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. №3. С. 23-26.
3. Гушинець Н. О Використання краєзнавчого матеріалу у вивченні дисципліни «Історія України». URL: [3. http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Gushynets.php](http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Gushynets.php)
4. Мисан В. О. Шкільне краєзнавство: від елементів у курсах вітчизняної історії – до навчальних моделей ХХ ст.. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2011. №3. С. 14-17
5. Орлюк О. В. Експериментальна методика навчання старшокласників регіональної історії в курсі історії України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2014. С. 260.
6. Орлюк О. В. Методика навчання старшокласників регіональної історії. Київ: 2015. 270 с.
7. Осадча І. Використання засобів ІКТ для підвищення ефективності уроку історії. URL:

- <https://vseosvita.ua/library/opis-dosvidu-roboti-vikoristanna-zasobiv-ikt-dla-pidvisenna-efektivnosti-uroku-istorii-181697.html>
8. Прокопчук В. Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 29–35.
 9. Сірик Н. Г. Краєзнавчий компонент в курсі вітчизняної історії: від історії проблеми до сучасних реалій у викладанні історії рідного краю URL: https://imso.zippo.net.ua/wpcontent/uploads/2017/08/2017_7_14_Kraeznavchij-komponent-v-kursi-vitcziznyanoi-istorii.pdf
 10. Собуцька Т. Г. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії. *Методичний посібник для вчителів історії. Сенкевичівська загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів*. Сенкевичівка, 2018. – 67 с.
 11. Стручков Д. И. Методика использования краеведческих материалов на уроке истории URL: <https://s2.siteapi.org/9d2c3b6f936b409/docs/nqtyx181bq8gos0csscswws4ck044c>
 12. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство. Київ, 2006. – 296 с.
 13. Чепуренко Я. О. Навчально-методичний комплекс як вид навчального видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5875>

Тетяна ТКАЧУК⁴

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ м. КРИВОГО РОГУ КЗШ № 108 ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ

Сучасна стратегія шкільної освіти в Україні передбачає формування інтелектуально розвиненої, культурної особистості, яка має систему ціннісних орієнтацій, може добре адаптуватися в соціумі, здатна до творчої самореалізації в різних сферах діяльності.

Позакласна робота є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу і являє собою обов'язковий елемент сучасної школи. Позакласна робота з історії може бути визначена як діяльність учнів, яка здійснюється на основі добровільної участі і самостійності, має своїм змістом пізнання історичного минулого і сучасності, спрямовується вчителем історії та сприяє поглибленню знань школярів в області історії, розвитку їхніх різносторонніх інтересів та здібностей. Позакласна робота учнів містить у собі обов'язкові елементи самостійного вирішення проблемно-пізнавального завдання, елементи самостійного пошуку.

Саме шкільний музей як одна з форм додаткової освіти в умовах освітнього закладу часто являється осередком для організації позакласної роботи з історії. Шкільний музей покликаний формувати стійкий інтерес опанувати нові знання з історії рідного краю, підтримувати готовність до самостійного вивчення історії рідного краю та формування вмінь дослідної роботи з краєзнавчої проблематики і зокрема із джерелами: літературою, архівними матеріалами, письмовими та усними джерелами. Музей підтримує стійкий емоційний та інформаційний вплив і може долучити учнів до

⁴ Керівник: доц, канд. істор. наук **Наталія ПЕЧЕНІНА**

матеріальних, культурних, духовних цінностей рідного краю.

У Криворізькій загальноосвітній школі № 108 працює краєзнавчий музей історії міста Кривого Рогу, заснований 1 жовтня 1976 року (наказ № 76 від 1 жовтня 1976 р. по школі, свідоцтво управління освіти і науки облдержадміністрації про відомчу реєстрацію музею від 15 вересня 2000 р. № 04-74). Ініціатором створення музею та його багаторічним хранителем був вчитель історії Вербенець І.М. На час реєстрації кількість експонатів основною фонду музею складала 300 одиниць, на сьогоднішній день їх кількість складає 778 одиниць і постійно поповнюється. На сьогоднішній день очолює роботу шкільного музею його завідувач – вчитель історії Борисенко О.В.

Музейний актив виконує пошуково-дослідницьку, фондову, експозиційну, просвітницьку роботу: збирає потрібні матеріали на основі попереднього вивчення літератури та інших джерел за відповідною тематикою; комплектує фонди музею, організовуючи пошукові експедиції, налагоджуючи листування та особисті контакти з різними організаціями і особами, встановлюючи зв'язки з іншими школами, відомчими та державними музеями; виготовляє матеріали допоміжного фонду; вивчає зібраний матеріал, забезпечує фіксацію наукової інформації про нього, облік, юридичне та фактичне збереження; створює стаціонарні експозиції і пересувні виставки, дбає про їх вдосконалення; організовує екскурсії для учнів та гостей, інші культурно-організаційні заходи в музеї або поза його межами з використанням експонатів; здійснює підготовку екскурсів та лекторів; допомагає педагогам у використанні експозиції і музейних матеріалів у навчально-виховному процесі; бере активну участь у виконанні завдань відповідних профілю музею.

Музей розміщується в спеціальній кімнаті, де проводяться навчальні заняття, позаурочні заходи та екскурсії (тематичні або оглядові). Музей має сучасне

оформлення. Окрім традиційних стендів та вітрин у музеї використано банерні та струнні композиції. Планується встановлення відеоапаратури.

Матеріали музею представлені у таких розділах: скіфський та козацький періоди (VII ст. до н. е. - 1775 р.); «Відкриття басейну»; «Від поштової станції до міста», «На зламі століть»; «Роки революцій»; «Друге народження басейну»; «Випробування війною»; «Сталеве місто»; «Перлина держави»; «Сучасні захисники України».

У музеї широко представлені археологічні знахідки з розкопок, які проводилися на території України та Криворіжжя. Зокрема, тут представлено рубила, скребки, наконечники стріл, фрагменти ліпного посуду, фрагменти зернотерки, вироби з бронзи, фрагменти залізних браслетів. Найбільш цікавими у цій експозиції музею є залізний ніж із Харіної Могили, фрагменти бойової колісниці XIV – XII ст. до н.е., крем'яні знаряддя праці, зуб мамонта та ін.

В розділі, присвяченому зародженню залізорудного басейну, експонуються зразки гірських порід та мінералів з Криворізького залізорудного басейну, зразки грошей та векселів, виписка з метричної книги та ін.

Значна кількість речових експонатів представлена у розділі «Випробування війною»: фрагменти зброї та набоїв, каски, фляги, кобура, планшет з портупеею, керосиновий світильник, рація, фотоапарат, складний ніж, ложка, військові нагороди, нагородні документи та військові квитки, листи-трикутники тощо.

У розділі, присвяченому повоєнній відбудові Кривбасу експонуються фото з відбудови промислових підприємств міста, з відкриття кар'єрів, фабрик, фото передовиків праці, книги з історії підприємств Кривого Рогу, вирізки з газет, значки, грамоти, гроші та монети, тощо.

Окремий стенд у музеї присвячений випускнику школи, воїну-інтернаціоналісту, загиблому в Афганістані Марманчуку Віктору Павловичу, де розміщено фото, особисті листи, статті з газет.

Новою сторінкою в роботі нашого музею стало

відкриття у 2014 р. експозиційного розділу, присвяченого бойовим діям в АТО/ООС. На ньому були присутні бійці АТО/ООС та представники волонтерських організацій. Вони поділилися з учнями спогадами та подарували музею багато цінних експонатів, серед яких прапор України з автографами воїнів-учасників бойових дій, нашивки та шеврони, гільзи з набоїв тощо.

Героям цієї війни присвячено стенд «Навіки в строю», де розміщено фото криворіжців, які загинули у літаку ІЛ-76, збитому терористами в Луганському аеропорту. Серед них – батько учня нашої школи Резніков Євгеній Сергійович.

Окреме місце в музеї займає національно-етнографічний куточок, де експонуються національні рушники, сорочки, головні убори, домоткані килими, глечики, люльки та ін.

У школі на базі музею постійно працює історико-краєзнавчий гурток «Пектораль», який відвідують учні 7-11 класів. На заняттях гуртка школярів залучаються до музейної роботи. Гуртківці умовно поділені на чотири групи: перша займається збором експонатів; друга розробляє та проводить екскурсії; третя готує макети; четверта займається пошуковою роботою.

Позакласна робота учнів на базі музею Криворізької загальноосвітньої школи № 108 здійснюється за такими напрямками: пошукова робота, дослідницька робота, робота з музейним фондом, екскурсійно-просвітницька робота, організаційна робота, методична і консультативна робота.

Пошуковий напрямок полягає у вивченні історичних джерел з метою пошуку музейних предметів та їх дослідження. Він передбачає роботу школярів з архівними документами та періодичною пресою, зокрема підбір газетних і журнальних статей про цікавих людей та події міста, району, школи; консультування з працівниками бібліотек, архівів, музеїв. Пошукова робота в бібліотеках та архівах створює базу, без якої неможливо грамотно організувати пошукову та дослідницьку діяльність

гуртківців. Важливим інформаційним джерелом є засоби масової інформації: друковані, медійні, мережа інтернет. У засобах масової інформації можна почути, побачити чи прочитати певну історію чи інформацію про рідне місто чи відому особистість, яка може дати поштовх до пошуків та збору інформації про певну подію чи людину.

Важливим напрямком пошукової та дослідницької роботи школярів є співпраця з Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм. Для членів гуртка та всіх бажаючих систематично організовуються оглядові та тематичні екскурсії до музею, де учні мають можливість ознайомитися та розширити свої уявлення про минуле рідного міста, а також детальніше ознайомитися з певними історичними періодами. Крім того, учня мають можливість ознайомитися з фондами музею та використовувати ці матеріали під час підготовки дослідницьких робіт.

Окреме місце у пошуковій роботі посідають екскурсії та походи рідним містом. Такі екскурсії проводяться, як правило вчителем історії за участю старшокласників – членів гуртка. Під час таких екскурсій та походів учні знайомляться з природними та географічними особливостями території, історичними місцями та пам'ятками, архітектурними та промисловими об'єктами, у тому числі і новими, діляться своїми враженнями один з одним, з друзями. Дуже часто саме в процесі таких екскурсій учні визначають для себе цікаву та перспективну тему для досліджень. Робота у цьому напрямку спрямовується на збір предметів матеріальної та духовної культури, опис та фотографування історичних, архітектурних та індустріальних об'єктів нашого міста.

У пошуково-дослідницькій роботі шкільного музею можна виділити методи соціологічного опитування та інтерв'ювання. Інтерв'ювання знайомих, родичів та інших людей характеризується певними особливостями: по-перше, учень отримує можливість безпосереднього спілкування з носіями історичного досвіду (ветерани праці і війни, бабусі, дідусі, знайомі і т. д.); по-друге, інтерв'ю є

засобом отримання даних про стан суспільної думки, рівня свідомості і поведінки людей; по-третє, важлива перевага цього методи – широта охоплення різноманітних сфер соціальної практики. Крім того, така робота сприяє соціалізації учнів та своєрідному єднанню поколінь через спільні інтереси та види діяльності.

Гуртківці проводять зустрічі з учасниками та очевидцями історичних подій, записують їх спогади, фотографують. На нинішньому етапі школярі збирають інформацію про учасників АТО/ООС, документують їх спогади. Зокрема, зібрано відомості про загиблого учасника АТО Резнікова Є.С., спогади про нього, спогади учасників бойових дій на сході країни, випускників нашої школи Соколовського Р.А., Ківшацького В.В., Ігнатенко А.Г., Матвеева В.Л. Така робота проводиться постійно і матеріали постійно поповнюються, адже воєнні дії продовжуються.

Дослідницька робота школярів полягає у проведенні досліджень природних та історичних об'єктів міста, музейних експонатів. На базі музею учні досліджують його експонати і готують повідомлення, доповіді, учнівські наукові роботи, які представляють під час участі у місцевих, районних, регіональних науково-практичних і краєзнавчих конференціях, конкурсах учнівських наукових робіт та конкурсах Малої академії наук України. Зокрема, учнями були представлені науково-дослідницькі роботи на теми: «Археологічне дослідження Криворіжжя», «Кургани Криворіжжя», «Культові пам'ятки Кривого Рогу», «Історія першої церкви Кривого Рогу», «Легенди Кривого Рогу і дійсність», «Історія однієї родини» та ін. Ці роботи також є експонатами музею.

Важливим напрямком роботи в шкільному музеї є робота з музейним фондом. Фонди являються одним з основних результатів науково-дослідницької роботи музею і основою всіх видів його діяльності. Робота з музейним фондом полягає в інвентаризації наявних музейних предметів, систематизація музейних предметів по розділам і по темам, укладання тематичного та іменного каталогів

музейних предметів та створення оптимальних умов для зберігання експонатів. Значна увага приділяється створенню допоміжного фонду музею, що включає в себе відтворені документальні пам'ятки (фотокопії, макети, моделі, муляжі тощо), а також створені для потреб експозиції наочні матеріали: карти, схеми, плани, діаграми, таблиці та ін. На нинішньому етапі гуртківці створюють електронні тематичні та іменні каталоги музейних експонатів, займаються їх оцифровуванням, планується створення віртуальної екскурсії музеєм.

Одним з головних напрямків позакласної роботи на базі музею є екскурсійно-просвітницька робота гуртківців. Експозиційна робота включає розробку концепції музею, тематичної структури й тематично-експозиційного плану, оформлення виставок. Експозиція складає основу музейної комунікації, що здійснюється шляхом сприйняття відвідувачами експозиційних матеріалів, розміщених у певному просторі, це цілеспрямована демонстрація музейних предметів, яка дає наочно-образне уявлення про основні події, явища та факти і ґрунтується на чітких наукових і художніх принципах. Експозиція є підсумком пошуково-дослідницької та фондової роботи творчого колективу учнів та педагогів.

Під час організації організації музейних експозицій використовуються, як різні види експозиційних матеріалів (музейні предмети, відтворені аналоги музейних предметів, науково-допоміжні матеріали, різні види текстів), так і різні способи інтерпретації (пояснення) музейних предметів в експозиції. У шкільних умовах експозиції історичних музеїв, як правило, керуються історико-хронологічним принципом, що дає змогу повно висвітлити історію краю на основі загальноприйнятої наукової періодизації. Більшість шкільних експозицій, присвячених видатним діячам і відомим людям, побудовано за хронологічно-біографічним або проблемно-тематичним принципом. У музеї Криворізької загальноосвітньої школи № 108 експозиції створено за тематично-хронологічним принципом, а в

окремі експозиції включено тематичні розділи. Зокрема, це тематичний розділ, де представлені археологічні знахідки на території Криворіжжя; знаряддя праці гірників тощо.

Основною формою масової науково-освітньої діяльності будь-якого музею є музейна екскурсія. Тому екскурсійний напрям діяльності школярів на базі музею є одним з провідних напрямків позакласної роботи. Він включає в себе такі види роботи: підготовка екскурсійних програм; підготовка екскурсоводів; планування і проведення учнями екскурсій; проведення бесід, зустрічей, свят тощо.

Сьогодні в шкільному музеї проводяться такі екскурсії: оглядова екскурсія по музею для тих, хто вперше відвідує музей школи; а також тематичні екскурсії «Далеке минуле нашого краю, археологічні знахідки»; «Заснування міста та зародження басейну»; «Індустріалізація Кривбасу»; «Кривбас в роки війни, підпілля Кривого Рогу»; «Визволення Кривбасу та його відродження»; «Головні підприємства Кривбасу та його люди». Екскурсії проводять члени гуртка, в основному старшокласники, члени ради музею. Двері шкільного музею відкриті для всіх учнів школи і гостей, його часто відвідують учні інших шкіл міста. Екскурсії проводяться по заявкам учнів, у дні відкритих дверей, до пам'ятних історичних дат, у день зустрічі випускників.

Так, до Дня Соборності України за участі гуртківців проводяться бесіди для учнів «Соборна мати Україна одна на всіх як оберіг», «З чого починається Україна».

В листопаді-січні 2020-2021 н. р. інформаційним центром для учнів 8-10 класів були організовані виступи лекторських груп, присвячені Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту. Щорічно до Дня пам'яті жертв Голодомору члени гуртка проводять лекції на тему «Голодомор на Криворіжжі». Освітньо-виховна функція музею реалізується на всіх етапах його створення й діяльності, тому що основними учасниками організації й роботи шкільного музею є самі учні: вони збирають, вивчають, експонують і пропагують музейні матеріали, постійно

знайомляться із ними в процесі позаурочних і навчальних занять. Шкільний музей сьогодні покликаний бути не лише місцем зберігання, обліку та вивчення експонатів, але й відігравати роль центру духовної культури майбутнього. Вивчення історії рідного краю є тією духовною стежиною, що виховує в учнях почуття громадянина та патріота своєї Вітчизни.

Альона КОЧНЄВА⁵

**ІСТОРІЯ СІЛ БОГДАНО-НАДЕЖДІВСЬКОЇ
СІЛЬСЬКОЇ РАДИ П'ЯТИХАТСЬКОГО РАЙОНУ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1945-2020
рр.): ЗНИКНУТИ ЧИ ВІДРОДИТИСЯ?
(Досвід реалізації навчального проекту)**

У контексті національного і культурного відродження України особливої актуальності набувають завдання вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання величезної історико – культурної спадщини, зростання національної свідомості громадян, піднесенню їх духовності. На сьогодні історія сіл України недостатньо висвітлена в науковій літературі і потребує додаткового вивчення.

Автор ставить за мету цього дослідження виявити особливості історичного розвитку сіл Богдано–Надеждівської сільської ради П'ятихатського району Дніпропетровської області у післявоєнні роки та в роки незалежності. Ключове питання: Зникнути чи відродитися українському селу у XXI столітті? (на прикладі історії сіл Богдано-Надеждівської сільської ради).

Єдиною фундаментальною працею з краєзнавства залишається „Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область” [6, с. 632], видана ще у 1969 році. Подальшу історію краю епізодично описують лише краєзнавці – аматори [23, с.6] та школярі, а системні всебічні наукові дослідження здійснюють з 2006 року поки що лише учасники Всеукраїнських історико – географічних експедицій „Історія міст і сіл України”. Небагатьма джерелами, які містять необхідну інформацію, є архівні та газетні матеріали, зокрема публікації в районній газеті „Ударний фронт” – „Злагода” . Аналіз зібраних документів, однак, показав, що більшість з них відображають історії

⁵ Науковий керівник: доц, канд. істор. наук **Лілія ЗАДОРЖНА**

П'ятихатського району та райцентру, а от про окремі села району даних обмаль. Тому в нагоді стають ще й приватні архіви односельців та їх спогади.

Під час постановки проблеми дослідження була сформована проектна група з 15 осіб, серед яких були розподілені завдання і обов'язки. Проектна група ділилася на 3 підгрупи у кількості 5 осіб кожна. Відповідно усі підгрупи отримали такі завдання:

- 1) перша підгрупа – здійснити комплексний аналіз історії сіл в період Радянського Союзу;
- 2) друга підгрупа – проаналізувати архівні матеріали щодо розвитку сіл в часи незалежності та здійснення аграрної реформи України;
- 3) третя підгрупа – з'ясувати роль жителів у розвитку сіл Богдано - Надеждівської сільської ради.

Практична реалізація запланованих дій. Зібрані матеріали дослідження були узагальнені, систематизовані учнями і на їх основі був створений навчальний проект.

Презентація результатів дослідження. На основі матеріалів, зібраних під час дослідження, була створена електронна презентація на основі діаграм, фото сіл та жителів, висновків учнів, яка налічує 15 слайдів.

Богдано – Надеждівка сільська рада розташована за 12 км на південний захід від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією [6, с.632]. Сільській раді підпорядковані населені пункти: село Богдано – Надеждівка, село Калинівка, село Культура, селище Мирне, село Миролюбівка та село Полтаво-Боголюбівка. Площа сільської ради – 5522,60 га. Кількість дворів – 605. Кількість населення сільської ради – 1241 чоловік (на 01.01.2018 року) [20].

Село Богдано – Надеждівка засновано у 1850 році. Це споконвіку слов'янська українська земля. Богдано – Надеждівка з діда прадіда хліборобське село, має свої звичаї і традиції. Існує припущення, що назва села поєднує в собі ім'я Богдана і надію на перемогу. В іншій легенді переповідається, що назва села походить від імені Богдана

та баронеси Надії, що жила на цих землях. Ще й тепер в селі збереглись будівлі панського маєтку. Відомо, що в різні часи село мало різні назви Енгельгардово, Орлово–Заруддя, Богдано – Надеждівска, Друга п'ятирічка.

Село Культура розташоване в західній частині П'ятихатського району в 10 кілометрах від районного центру. Воно засноване в 1922 році, там були земельні володіння панів Енгельгардів, Рибки та Корнієнка. Які це були землі – родючі, запашні, роздольні. Поряд знаходилось село Жовте, яке було перенаселене. Селяни – середняки і бідняки виселилися на нові родючі землі і заснували поселення, одне з них назвали Культурою.

Село Мирюлюбівка (давня назва Боголюбівка) засноване у 1778 році кадетом Никифором Васильовичем Татарини, який поселився на цих землях зі своїми кріпаками . У 1794 році була збудована в слободі церква. Церква була названа Свято – Троїцькою, а слобода Никифорівка – Боголюбівка (кажуть люди тому, що місцевість була люба і Богу, і людям). З роками виникали нові поселення і їх назви: Пінчукова, Варварівка, Татаринівка, Камчатка. Місце, на якому розташоване село Мирюлюбівка, пов'язане з визначними історичними подіями. Саме тут у травні 1648 року об'єднані сили козаків і повсталого українського селянства під проводом Богдана Хмельницького розгромили війська польської шляхти [25, с.2]. На честь цієї події в селі Мирюлюбівка встановлено пам'ятник на честь битви українських козаків з польсько – шляхетськими військами.

До складу Богдано – Надеждівської сільської ради входить селище Мирне (перейменовано в 1958 році, колишня назва – селище Жовті Води). Селище Мирне – робітниче селище залізничного типу, розташоване біля станції Жовті Води – І і тісно пов'язане з нею. До 1917 року селища не було. Була тільки станція Жовті Води. З'явилася вона наприкінці XIX століття: в 1898 року прокладено перші колії залізниці та побудовано декілька житлових

будинків. У 1925 році, в основному з села Жовте, сюди переселялися мешканці.

Певна кількість жителів сіл Богдано – Надеждівської сільської ради проходила службу в рядах Радянської Армії. 145 чоловік полягло в бою за свою Вітчизну – Аршика В., Рось О., Приходько Є. Ф., Найдено В., Бондаренко В. Т., Ведута Н. Г., Городнюк В. Д., Головченко Г. Ф., відзначилися в боях – Романюк Г. П., Щипун І. В., Омельянченко А. І., Бальвас Г. І., Щипун К. В., Тиндик І. І., Бігун І. Д., Кривоногов І. Р., Лісницький С. Ф., Терещенко А. О. та багато інших.

За роки німецької окупації були знищені всі господарські колгоспні будівлі, спалені будинки громадян, зруйновані дороги та сільськогосподарські угіддя.

Після звільнення 20 жовтня 1943 року П'ятихатщини, територія сільської ради почала свою післявоєнну відбудову. В післявоєнний час було побудовано 2 корівники на 185 корів, доїльну карусель, стайню для коней на 800 голів, 2 телятники на 200 голів, 2 свинарники на 400 голів, зернохосвище, млин, майстерню, та придбано 5 тракторів, 2 комбайни, 4 автомашини. Продовжила свою роботу Культурянська школа, директором якої з 1943 по 1944 роки був Коцеруба Г. В. В 1949 році директором школи стає Марченко А. Д. Згідно з архівними матеріалами в школі навчалося 110 учнів, з яких з середньою освітою - 12 чоловік, з незакінченою середньою освітою – 87 чоловік, офіцерів Радянської Армії – 7, інженерів – 4, лікарів – 3, вчителів – 8, агрономів – 4 та художників – 1 [14]. За архівними даними в селищі Мирне існувала восьмирічна школа. Вона була розміщена в дворі поміщика Терещенка. Статистика говорить, що в населеному пункті проживали 17 вчителів, 2 медичні працівники, в торгівлі працювало 2 чоловіки, в промисловості та будівництві – 127 чоловік [15]. В школі проводилися вечори на різні теми, виступи художньої самодіяльності.

Укріплення колгоспу відбулося в 1949 році. Дві артіль – «Авангард Більшовиків» і «Друга п'ятирічка» - об'єдналися в

колгосп ім. Б. Хмельницького. В 1950-х рр. до них приєдналися села Миролюбівка, Культура, Богдано – Надєждівка, Калинівка. Першим головою колгоспу став Клунько П. К.

В період Другої Світової війни перепис населення не проводився. Він відбувся в 1959 році та в 1963 році. Як зазначено в архівних даних на 1 січня 1959 року на території Богдано – Надєждівської сільської ради проживало 2500 осіб [16], а на 1 січня 1963 рік – 3000 осіб [17]. На час заснування колгоспу чисельність членів колгоспу становила 540 осіб [18]. В період будівництва соціалізму приклади трудового героїзму показували члени артїлі: Цапля К. Я., який добивався високих врожаїв кукурудзи; Решетило С. І. вирощував добротних коней; Котляр М. П. та Іщенко К. С. працювали в колгоспній кузні, забезпечуючи ремонт інвентаря; колгоспниці Чабан О. Г. та Ведута К. С. під час жнив працювали на жатках нарівні з чоловіками і виконували в артїлі самі трудомісткі роботи.

На території села Культура діяла тваринницька ферма, працювала тракторна бригада. Не секрет, що село радянської доби годувало не тільки район, а й країну. Потом і мозолями, недоспаними ночами, надірваними жилами і нервами давались селянам пуди зерна, тонни м'яса, овочів, фруктів, тисячі літрів молока. Великі трударі, люди виняткової волі, відданості, господарського таланту з міцним хліборобським осердям, які в різні часи своєю невтомною працею, запалом небайдужих сердець примножували багатства рідного краю, ростили дорідні пшениці і жита, це: Жернокльова О.А., Позднякова О.В., Журило М.І., Журило О.Ф., Бабієнко Ф.І., Боронило В.Г., Сулим Н.О., Якимчук М.І., Поздняков С.М., Сулим А.Ф., Квіташ Г., Хомяк М.Н., Хомяк К.В., Лучко О.А., Тарапацький І.П., Тарапацька М.З., Аврамнко М.Р., Авраменко Н.О., Боронило В.А., Єдаменко І.Л., Єдаменко Н.С., Шашко Г.І., Шашко Ф., Єфіменко Л.В., Бондаренко В.І., Половий В.М., Головка М.А., Бондаренко М., Савчук Т.

Керівництво колгоспу вирішувало найважливіші проблеми на селі. До колгоспу запрошувалися на сезонні роботи люди з різних куточків Української РСР: обробіток просапних культур (буряки, кукурудза, соняшник), складання скирт сіна та соломи, а також будівництво житлових будинків для колгоспників. Після 1972 року на посаді голови колгоспу ім. Б. Хмельницького працювали Білий А. Г., Половий В. М., Кришень В. Г., Нестеренко Г. О.

З 1985 по вересень 1991 року головою колгоспу був Крамаренко Віктор Степанович. Віктор Степанович звертав велику увагу на будівництво доріг з твердим покриттям, газифікацію сіл. За його керівництва проведено реконструкцію дамби в селі Богдано – Надеждівка, збудовано приміщення Богдано – Надеждівського дитячого садка, будувалося житло для колгоспників, у планах було будівництво середньої школи в селі Богдано – Надеждівка за типовим проектом. Господарство мало добру динаміку на покращення, зростали врожаї, обсяги готової продукції. На посаді голови Богдано – Надеждівської сільської ради з 1977 року перебувала Левковська О. А. Вона безпосередньо приймала участь в будівництві нового приміщення Мирнівської загальноосвітньої школи, яке було збудовано в 1985 році. З 1986 року по сьогоднішня директором школи працює Кошик Валентина Григорівна. В Мирнівській школі створено здорове та безпечне соціального і фізичного середовища, яке забезпечує здоровий спосіб життя учнівського колективу.

З 1991 року до розпаювання господарства незмінним заступником голови колгоспу, які так часто змінювались, залишався Пилипенко Валерій Пилипович, який не мислив себе без села [23, с. 119]. Після служби в армії з дипломом Ерастівського сільськогосподарського технікуму Валерій Пилипович повернувся до батьків у село Культуру. Працював у колгоспі агрономом, головним агрономом, а потім і заступником голови правління. Валерій Пилипович завжди серед людей. І за часів існування колгоспів, і в теперішній час багато зустрічається з односельцями,

переймається їхніми проблемами, протягом багатьох скликань є депутатом Богдано – Надеждівської сільської ради.

Отже, дослідницька робота учнів першої підгрупи показала, що жителі сіл України пройшли весь післявоєнний шлях Радянського Союзу. В даний період будувалися матеріально-технічна база колгоспів України та разом з тим створювалась соціально-культурна інфраструктура на селі. Була проведена газифікація сіл, будувалися житлові будинки для колгоспників. В селах будувалися дороги з твердим покриттям.

Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року принципово по – новому поставило питання державного, економічного та політичного розвитку України. Здобувши політичну незалежність, Україна отримала у спадщину надмірно велику кількість соціально – економічних проблем. Було б помилково нехтувати хоча б однією з них, недооцінюючи її вагомість. На перше місце серед них життя поставило продовольчу проблему. Саме недостатня забезпеченість в колишньому Радянському Союзі продуктами харчування стала однією з основних причин зростання соціально-економічної напруги в суспільстві, особливо після так званої „лібералізації” цін.

Протягом 1991 – 1992 років Верховна Рада прийняла важливі для подальшого розвитку сільського господарства Закони України „Про селянське (фермерське) господарство”, „Про форми власності на землю” [25, с. 315]. Ними відкривався шлях до розвитку на селі форм господарювання, альтернативних консервативній колгоспно – радгоспній системі. Поряд з колективними сільськогосподарськими підприємствами (КСП), виникли фермерські господарства, приватно-орендні колективи, розширили свої присадибні ділянки колгоспники та інші жителі села. В 1992 році було здійснено паювання майна колгоспів та їх косметичне перетворення на колективні сільськогосподарські підприємства, селянські спілки, кооперативи, акціонерні товариства [1, с.2].

Відкривалась нова сторінка в житті трудівників сільського господарства П'ятихатщини, яка, на жаль, була сповнена негараздів та труднощів. Нестабільність економіки, відсутність багатьох запасних частин для сільськогосподарської техніки, перебої з паливом, свій відбиток на працю хліборобів накладають і погодні умови: затяжна весна, спекотне літо, безсніжна зима. Голова колгоспу імені Богдана Хмельницького Микола Андрійович Омельянченко (1990 – 1993 рр.) розповідав, що нелегкими були перші кроки хліборобів у ринкових відносинах: „Тут причин багато. Насамперед, як може нормально існувати колгосп, коли не має пального? Виходить парадокс: йде збирання зернових колосових чи пізніх культур, підняття зябу чи сівба, а голова колгоспу змушений зупинити то один, то інший агрегат. А для великого хліба – головне строки. Та не тільки пальне сільськогосподарських трудівників турбує. Складності є з відсутністю багатьох запасних частин для сільськогосподарської техніки, а техніка застаріла, яка вичерпала свій економічний ресурс, складності з будівельними матеріалами. Нині, щоб вирішити якесь питання, все зводять до бартеру: давай м'ясо, яйце, олію, крупу, тоді й колгоспу відпустимо. Ось такий «пріоритет» розвитку села» [11, с.2].

На початку 90-х років колгосп імені Богдана Хмельницького мав ділові контакти з Жовтоводським заводом „Електрон”, який надавав значну шефську допомогу. Шефи – жовтоводці допомагали прокласти водопровід в селі Богдано – Надеждівка, завдяки шефській допомозі в колгоспі було збудовано критий тік загальною площею 800 квадратних метрів, 5 житлових будинків. Грандіозним планом колгоспу разом з Жовтоводським заводом „Електрон” було спорудження середньої школи в селі Богдано – Надеждівка на 146 місць за типовим проектом (та, на жаль, складна економічна ситуація колгоспу, а потім його реорганізація призвели до того, що спорудження середньої школи на центральній садибі колгоспу залишилось тільки в планах). Колгосп імені

Богдана Хмельницького мав 3145,6 га орної землі [24]; 2,5 тисячі голів великої рогатої худоби, в тому числі 1200 голів корів; 800 голів свиней, 45 тисяч курей-квочок і 80 тисяч молодняка птиці, 500 голів овець. Колгосп виробляв за рік: 6 тисяч тон зерна; 300 тон овочів (картопля, морква, капуста, помідори, огірки, столовий буряк); 2,5 тисяч тон молока; 10 мільйонів штук яєць; 2,5 тисяч тон цукрової сировини. В колгоспі працювали знатні хлібороби і тваринники з великим життєвим досвідом. Серед них доярки: Л. А. Шорох, М. І. Якимчук, В. С. Логінова, Ю. О. Драйцель, Н. Д. Поліщук, Г. О. Моря, М. М. Стасишин, Р. М. Кондакова; телятниці: О. В. Позднякова, Г. Я. Пелешук; механізатори: А. А. Костенко, В. В. Ваколюк, М. О. Кравчук, В. М. Драйцель, С. М. Поздняков, М. М. Поліщук, А. І. Мірошніченко; водії: О. В. Іщенко, М. В. Поліщук, М. Й. Власюк, Д. М. Бондаренко, В. А. Руденко, А. О. Ганчарук, А. М. Тихончук.

В 90-х роках новим явищем у аграрному секторі було виникнення та поширення селянських (фермерських) господарств. В даний час на території Богдано – Надєждівської сільської ради розпочали свою роботу селянські (фермерські) господарства: „Мрія” (Поліщук В. В.), „Промінь” (Ведута О. І.), „Оберіг” (Половий С. В.), „Долина” (Мишкіна Н. Д.), „Граф” (Мишкін С. А.), „Спектор” (Сулим В. А.). Названі господарства розпочинали господарювання на земельних ділянках площею 20,5 гектарів. В процесі реформування КСП, розпаювання земель КСП, угіддя фермерських господарств розширювались за рахунок наданих в оренду земельних паїв бувшими колгоспниками.

Процес розпаювання земель КСП імені Богдана Хмельницького П'ятихатського району було розпочато в 1996 році, відповідно до Указу Президента України від 08 серпня 1995 року № 720 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [12]. Дніпропетровським філіалом інституту землеустрою в 1996 році був

розроблений проект роздержавлення земель колгоспу імені Богдана Хмельницького П'ятихатського району Дніпропетровської області та видано державний акт на право колективної власності на землю реєстраційний номер 266 від 26 червня 1996 року. В даний час відбулась реорганізація колгоспу імені Богдана Хмельницького П'ятихатського району Дніпропетровської області в колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) імені Богдана Хмельницького П'ятихатського району Дніпропетровської області. Площа сільськогосподарських угідь в колективній власності становила 3551,9 га, з них ріллі 3145,6 га, багаторічних насаджень 7,5 га, сіножатей 45,3 га, пасовищ 353,5 га [24]. Зборами уповноважених членів господарства - 170 чоловік - від 28.01.1997 року затверджений склад комісії в кількості 7 чоловік для проведення паювання земель колективної власності. Сільськогосподарські угіддя, що підлягали паюванню КСП імені Богдана Хмельницького ставили 3094,5 га, з них 3094,5 га ріллі [24].

Протягом грудня 1999 року – квітня 2000 року на засадах приватної власності було проведено реформування КСП імені Богдана Хмельницького. В процесі розпаювання КСП імені Богдана Хмельницького на території Богдано – Наджедівської сільської ради 465 бувших колгоспників – працюючих та пенсіонерів стали власниками земельних паїв. Власники земельних паїв на свій розсуд віддавали в оренду свої земельні паї агроформуванням, або, як говорили на початку 2000 року, інвесторам. На той час в селах бурливо та емоційно колишні колгоспники обговорювали пропозиції інвесторів щодо орендної плати за землю, вишукуючи кожен для себе найбільш прийнятні та вигідні умови. Указ Президента передбачав обов'язкову виплату тим, хто бере у селян в оренду землю, орендної плати не меншому за 1% її вартості.

На договірних засадах з агроформуваннями, які працюють на території сільської ради: приватне підприємство „Вікторія”, аграрно-виробнича фірма

„Агроцентр–К”, фермерські господарства, громадяни – власників земельних паїв – отримують орендну плату, яка в натуральному вигляді становить 2 тони зерна фуражного (1 тонна пшениці, 1 тонна ячменю), 100 кг насіння соняшнику. На договірних засадах агроформування здійснюють безкоштовно для своїх пайщиків оранку городів площею до 2,0 гектарів, надають ритуальні послуги.

На даний час землі колгоспу розпайовані, паї колишніх колгоспників орендуються приватним підприємством „Вікторія”, фермерським господарством „Промінь” та аграрно-виробничою фірмою „Агроцентр-К”, приватними та фермерськими господарствами, а також обробляються одноосібно. 393 громадян – бувших членів КСП імені Богдана Хмельницького отримали право на майновий пай, та свідоцтво про право власності на майновий пай [24]. Згідно рішення загальних зборів уповноважених власників КСП імені Богдана Хмельницького було затверджено суму майнового фонду КСП в сумі 1 046 451 гривень [3].

Утвердження нових форм господарювання в аграрному секторі зумовило зростання ролі юридичного господаря села – сільської ради, а також сільського голови. Згідно з Законом України „Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності” [13] на баланс сільської ради були передані об’єкти соціальної сфери села та встановлення порядку, що агроформування сплачують до сільської казни податки. Таким чином, координатором соціальних процесів на селі стала сільська рада.

Соціальна сфера Богдано – Надеждівської сільської ради представлена трьома закладами культури: Миролюбівський сільський будинок культури, Богдано – Надеждівський сільський клуб, Мирнівський сільський клуб; закладами охорони здоров’я: Богдано – Надеждівська амбулаторія загальної практики сімейної медицини, Миролюбівський, Мирнівський та Культурянський ФПи; навчальними закладами: дошкільний заклад Богдано – Надеждівський ДНЗ

„Сонечко”, Культурянська та Мирнівська загальноосвітні школи I – II ступеню.

Бюджет Богдано – Надеждівської сільської ради не є самодостатнім, бюджет сільської ради є дотаційним, в зв'язку з цим не вистачає коштів для належного утримання закладів соціальної сфери. Великою проблемою в селі залишаються сільські дороги, які потребують капітальних ремонтів. В зв'язку з недостатністю фінансування протягом 5 років на території сільської ради дитячий садок не працював, в аварійному стані перебуває приміщення Мирнівського сільського клубу.

Відповідно до Указу Президента України від 12 квітня 2000 року № 504/2000 „Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи” 75 працівників соціальної сфери на території Богдано – Надеждівської сільської ради: вчителі, працівники медицини, працівники культури, працівники пошти - отримали земельні ділянки в розмірі 1,5 гектарів для ведення особистого селянського господарства.

В процесі реформування КСП імені Богдана Хмельницького на селі відбулись і негативні процеси:

- повністю ліквідовано тваринництво;
- в землеробстві порушується сівозміна, тому що вирощуються тільки зернові культури та технічні;
- виробничі приміщення (ферми, автомайстерні, гаражі колишнього колгоспу) були зруйновані, розібрані, будівельний матеріал був проданий в рахунок майнових паїв колгоспників;
- більшість сільських жителів, які були зайняті в колгоспі, залишились непрацевлаштованими, за відсутності на селі робочих місць основною зайнятістю для сільського населення залишається тільки особисте господарство; утримання худоби в особистих господарствах щорічно зменшується;

➤ процеси реформування на селі привели до великого відтоку працездатного населення та молоді з сільських населених пунктів у міста, щорічного зменшення кількості сільського населення, внаслідок чого на території сільської ради смертність перевищує народжуваність;

➤ відбувається процес зубожіння сільського населення, приходять в занепад сільські садиби, руйнуються житлові будинки.

З 2010 року та до сьогодні головою Богдано – Надеждівської сільської ради є Крючок Олена Олександрівна. Молода, енергійна піклується про добробут сіл. Пріоритетними напрямками в роботі Крючок О. О. з мало достатнім бюджетом сільської ради є підтримка закладів соціальної сфери на території Богдано – Надеждівської сільської ради, в тому числі і закладів освіти, ремонт доріг місцевого значення, облаштування вуличного освітлення, вирішення соціальних питань населення сільської ради, в тому числі сімей учасників Антитерорестичної операції на Сході України.

На даний час, після проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, в процесі децентралізації Богдано-Надеждівська сільська рада увійшла до складу П'ятихатської міської ради Кам'янського району Дніпропетровської області. На території Богдано-Надеждівської сільської ради рішенням П'ятихатської міської ради створено Богдано-Надеждівський старостинський округ з центром в с. Богдано-Надеждівка. До складу Богдано-Надеждівського старостинського округу увійшли населені пункти: село Богдано-Надеждівка, село Миролюбівка, село Культура, село Калинівка, село Полтавобоголюбівка, селище Мирне, а також населені пункти колишньої Івашинівської сільської ради: село Івашинівка, село Красна Воля та селище Вершинне.

Отже, учні другої підгрупи у своєму дослідженні зазначали, що реформування аграрної галузі в Україні доводить свою не ефективність. Йдеться, зокрема, про надзвичайно руйнівний характер цієї реформи, яка майже

вщент зруйнувала матеріально – виробничу, організаційну, управлінську структури колгоспів України. Вона негативно вплинула на інфраструктуру села, ліквідувала чисельні заклади культури, освіти, охорони здоров'я. Після розпаду колгоспів населення почало емігрувати до великих міст та до інших держав в пошуках роботи. Значною мірою зменшилась кількість населення в населених пунктах, здебільшого залишаються люди середнього та похилого віку.

Література

- 1.Булава В. Колгоспи звітують. *Ударний фронт*. 1992. 13 лютого. 4 с.
- 2.Визначні місця Дніпропетровщини. Дніпропетровськ: 1967.176 с.
- 3.Протокол заг. зборів КСП ім. Б. Хмельницького від 08.05.2000 р.
- 4.Дубік З. Промінь золотого снопа. *Злагода*. 2011. 26 листопада. 4 с.
- 5.Історія міст і сіл Української СРСР: Дніпропетровська область. Київ, 1969. 959
- 6.Краснодемська З. Селянам дали землю, тепер наділять майном. *Злагода*. 2001. 13 лютого. 4 с.
- 7.Лазебник В. И. Неизвестная Екатеринославщина: исторические очерки. Дніпропетровськ, 2012. 450 с.
- 8.Мороз А. Нагорода визволителю. *Злагода*. 2014. 13 грудня. 4 с.
- 9.Мороз Н. Козацький гарт. *Злагода*. 2010. 20 жовтня. 4 с.
- 10.Омельяненко М. І в колгоспі, і в селі з пошаною. *Злагода*. 2005.18 лютого. 4 с.
- 11.Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 08 серпня 1995 року № 720/95 *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 720/95
- 12.Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 03 березня 1998 року № 147/98
13. Архівний відділ П'ятихатської районної державної адміністрації Дніпропетровської області (АВПРДАДО), ф. 4, оп. 2, спр. 1, арк. 116.
14. Там само. ф. 5, оп. 2, спр. 2, арк. 109.
15. Там само. ф. 6, оп. 2, спр. 5, арк. 125.
16. Там само ф. 7, оп. 2, спр. 44, арк. 78.
17. Там само, ф. 8, оп. 2, спр. 4, арк. 96.
- 18.Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях). Київ, 1999.
- 19.Річні статистичні звіти за основними напрямками роботи сільської ради. Згідно номенклатури справи № 02-04 – 2018 рік.
- 20.Савчук-Іщенко О. Майбутнє постає з минулого. *Злагода*. 2014. 24 грудня. 4 с.
- 21.Статистична звітність Богдано – Надеждівської сільської ради. форма 6, сільрада, 2001 рік, за 2006 рік, за 2014 рік.

- 22.Сторожко В.М., Руденко Г.М. П'ятихатські самоцвіти: У трьох книгах. Книга перша. Дніпропетровськ, 1997. 205 с.
- 23.Технічна документація по паюванню земель колективної власності КСП ім. Богдана Хмельницького П'ятихатського району Дніпропетровської області. Дніпропетровськ 1997.

Олег ЛАКТИОНОВ⁶

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЛИСТУВАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Контент-аналіз (від англ. *contens* зміст) - метод якісно-кількісного аналізу змісту документів з метою виявлення або вимірювання різних фактів і тенденцій, відображених в цих документах [1]. Особливість контент-аналізу полягає в тому, що він вивчає документи в їх соціальному контексті. Може використовуватися як основний метод дослідження (наприклад, контент аналіз тексту при дослідженні політичної спрямованості газети), паралельний, тобто у поєднанні з іншими методами (в дослідженні ефективності функціонування засобів масової інформації), допоміжний або контрольний (при класифікації відповідей на відкриті питання анкет).

Контент-аналіз почав використовуватися в соціальних науках починаючи з 30-х рр ХХ ст. в США. Вперше цей метод був застосований в журналістиці та літературознавстві. Основні процедури контент-аналізу були розроблені американськими соціологами Х. Лассуелом і Б. Берельсоном [4].

Г. Лассуел його використовував в кінці 1930-х років для досліджень у сфері політики і пропаганди. Лассуел модернізував контент-аналіз, ввів нові категорії і процедури, особливого значення надавав квантифікації даних.

Ученим, що займаються контент-аналітичними дослідженнями, протягом тривалого часу цілком правильним здавалося класичне визначення, яке дав контент-аналізу Б. Берельсон: "Контент-аналіз - це дослідницька техніка для об'єктивного, системного і

⁶ Керівник: доц, канд. істор. наук **Андрій ТАРАСОВ**

кількісного опису наявного змісту інформації, яка відповідає цілям її дослідника" [5]. Але зараз багатьом зрозуміло, що таке визначення застаріло. Контент-аналіз розвинувся у соціологічний метод вивчення документів, він може розкривати не тільки експліцитний, але імпліцитний зміст інформації, а об'єктивність, системність та кількісність не вичерпують усіх принципів й умов контент-аналізу.

Контент-аналіз вчені визначають як специфічну техніку дослідження, спрямовану на об'єктивне, систематичне та кількісне описання змісту повідомлення, яке відповідає цілям дослідника. У цьому разі під об'єктивністю розуміють аналіз, підпорядкований чітким правилам, які різними дослідниками, що працюють з одними й тими самими текстами, дають змогу отримувати однакові результати. Систематичність передбачає впорядкування та розподіл змісту документа за відповідними категоріями (рубриками). Що стосується кількісного описання, то тут мають на увазі вимірюваність значущих елементів тексту, підраховування їхньої частоти.

Зараз уже багатьом дослідникам зрозуміло, що контент-аналіз можна здійснювати не лише на текстових, а й на будь-яких інших документальних джерелах, що, до речі, з успіхом роблять археологи. Предметом дослідження може бути будь-яка проблема, яку висвітлює чи навпаки оминає увагою документ, і через те з допомогою контент-аналізу можна досліджувати соціальну дійсність. Але це не вичерпує можливостей контент-аналізу. З його допомогою також можна з успіхом вивчати внутрішню структуру самого документа, вирішувати проблему його авторства, досліджувати закономірності його побудови.

Деякі дослідники у своїх визначеннях роблять наголос на кількісному боці контент-аналізу. Вони вважають, що контент-аналіз - це переклад у кількісні показники масової текстової (чи записаної на плівку) інформації. А його сутність полягає в підрахунку того, як репрезентовані у

певному інформаційному масиві смислові одиниці, котрі цікавлять дослідника.

У цих визначеннях ми бачимо погляд на контент-аналіз як на суто розрахункову техніку чи другорядний метод, заснований тільки на підрахункових операціях. Але у наш час контент-аналіз став самостійним якісно-кількісним методом, з допомогою якого ми можемо здійснювати весь цикл дослідження документа від вибору одиниць дослідження до інтерпретації результатів [7].

Якщо не розглядати проблему так детально, то можна сказати, що контент-аналіз - це якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів.

Суть методу контент-аналізу полягає у фіксації певних одиниць змісту, який вивчається, а також в квантифікації отриманих даних.

Предметом контент-аналізу можуть бути як проблеми соціальної дійсності, котрі висловлюються чи навпаки приховуються у документах, так і внутрішні закономірності самого об'єкта дослідження.

Об'єктом контент-аналізу може бути зміст різних друкарських видань, радіо- і телепередач, кінофільмів, рекламних повідомлень, документів, публічних виступів, матеріалів анкет.

Розвиток засобів масової комунікації спричинив збільшення контент-аналітичних досліджень у цій галузі. Таким чином, ми бачимо, що аналіз змісту документів відіграє дуже велику роль. Він характеризує тією чи іншою мірою складові комунікаційного процесу, й усі вони можуть бути предметом контент-аналітичного дослідження.

Кількісний контент аналіз Має обов'язково включати стандартизовані процедури підрахунку виділених категорій. Для формулювання висновків вирішальне значення мають кількісні величини, які характеризують ту чи іншу категорію. Наприклад, якщо дослідник прагне

отримати уявлення про те наскільки значиме поняття «мирне врегулювання» для лідерів ворогуючих сторін і згоден з допущенням, що воно приблизно визначається частотою згадування цього поняття в офіційних промовах, то тоді, після відповідних арифметичних підрахунків, він отримає певні кількісні показники. Показники можуть відрізнитися або, навпаки, бути близькі за абсолютним значенням, яке буде враховуватися при інтерпретації результатів обробки. Завдання можна ускладнити поставивши як попередню умову виділення всіх змістовних у смисловому відношенні одиниць відповідних текстів, а потім підрахувавши відносну значимість даного вираження в порівнянні з іншими. Примітно, що в обох випадках основна частина підрахунків може бути виконана із застосуванням простих комп'ютерних програм.

Якісний контент-аналіз Націлений на поглиблене змістовне вивчення текстового матеріалу, в тому числі з точки зору контексту, в якому представлені виділені категорії. Підсумки формулюються тут з урахуванням взаємозв'язків змістовних елементів і їх відносної значущості (рангом) у структурі тексту. Так, для того щоб порівняти ставлення різних політиків до проблеми мирного врегулювання, дослідник повинен прагнути не просто виділити відповідне поняття, а й визначити чи є його проблематика головною в системі декларованих позицій, варіанти її конотації, ступінь деталізації, емоційне забарвлення і т.д . Залежно від дослідження якісний контент-аналіз може бути доповнений деякими елементами кількісного контент-аналізу.

Метод контент-аналізу широко застосовується як допоміжний засіб у соціально-гуманітарних науках: соціології, політології, правознавстві, теорії соціальних комунікацій, психології, лінгвістиці, літературознавстві та ін. [4].

За допомогою контент-аналізу можна вивчати:

- експліцитний (буквально висловлений) та імпліцитний (прихований) зміст будь-якого документа;

- внутрішню структуру документа, закономірності побудови та інші його особливості;
- проблеми соціальної дійсності, які порушені в тексті (сходити від тексту до позатекстової реальності);
- авторство документа.

В даний час до основних процедур контент-аналізу відносяться [2]:

1. Виявлення смислових одиниць контент-аналізу, якими можуть бути:

- а) поняття, виражені в окремих термінах;
- б) теми, виражені в цілих смислових абзацах, частинах текстів, статтях, радіопередачах і т. п.;
- в) імена, прізвища людей;
- г) події, факти тощо.;
- д) сенс апеляцій до потенційного адресата.

Одиниці контент-аналізу виділяються в залежності від змісту, цілей, завдань і гіпотез конкретного дослідження.

2. Виділення одиниць рахунку, які можуть збігатися або не збігатися з одиницями аналізу. У 1-му випадку процедура зводиться до підрахунку частоти згадки виділеної смислової одиниці, у 2-му – дослідник на основі аналізованого матеріалу і здорового глузду сам висуває одиниці рахунку, якими можуть бути:

- а) фізична протяжність текстів;
- б) площа тексту, заповнена смисловими одиницями;
- в) число рядків (абзаців, знаків, колонок тексту);
- г) тривалість трансляції по радіо або ТБ;
- д) метраж плівки при аудіо-та відеозаписах,
- е) кількість малюнків з певним змістом, сюжетом та ін.

3. Процедура підрахунку в загальному вигляді схожа зі стандартними прийомами класифікації по виділеним угрупованням. Застосовується складання спеціальних таблиць, застосування комп'ютерних програм, спеціальних формул (напр.«формула оцінки питомої ваги смислових категорій у загальному обсязі тексту»), статистичні розрахунки зрозумілості та атрактивності тексту.

Генеральна сукупність матеріалів, як і вибірки з них (ті, що відібрані для контент-аналізу), повинна репрезентувати певне соціальне явище чи внутрішню особливість цих документів. Матеріалом контент-аналітичного дослідження є різножанрові документи: публікації друкованих чи електронних пресових видань, випуски радіо- і телепередач, кінофільми, рекламні повідомлення, офіційні папери, публічні виступи, матеріали анкет тощо. До вивчення залучається як текстова, так й ілюстративна інформація.

Кожний обраний для дослідження документ повинен відповідати таким критеріям [6]:

- походити з однотипних джерел (друкована преса, телебачення, радіо, рекламні або пропагандистські матеріали, веб-ресурси);
- належати до матеріалів одного жанру (статті, замітки, плакати, листівки, публічні виступи);
- співвідноситися з чітко окресленим хронологічним періодом;
- повідомлення повинні походити від однотипного учасника комунікації (політичний лідер, комерційна фірма, медіаспоживач чи ін.);
- мати обсяг, співмірний з обсягом інших досліджуваних документів (визначена кількість знаків).

Керуючись зазначеними критеріями, формують вибірку сукупність документів, а відтак переходять до формулювання робочих гіпотез.

Кожний документ кодують — відшукують у ньому, послуговуючись таблицею, складеною на попередньому етапі, одиниці аналізу та фіксують дані в кодувальних бланках. При цьому жодна частина досліджуваного контенту не може бути пропущеною. Таким чином документи, як смислові єдності та комунікативно-змістові цілісності, системно реконструюють [3].

За допомогою контент-аналізу вивчено складні соціальні та соціокомунікаційні проблеми: ефективність слоганів політичної та комерційної реклами, ідеологічну

спрямованість медіа, інтенсивність та дієвість пропагандистських послань, комунікаційну спрямованість релігійної символіки, закономірності популярності пісень, відмінності між еротичними та порнографічними картинами, комунікаційні маркери суїцидальної поведінки, характерні стереотипні твердження представників різних соціальних та етнічних груп та ін.

Отже, контент-аналіз орієнтований на вивчення явного, очевидного змісту. Причому важливою обставиною є смислове або «інтерпретаційне» єдність в трактуванні змісту всіма учасниками комунікаційного процесу, так само як і дослідником. Іншими словами, класифікуючи фрагменти змісту за тими чи іншими категоріями, дослідник припускає, що відповідні фрагменти аналогічно і однозначно розумілися і комунікатором, і реципієнтом. Саме тому, контент-аналіз застосовується, в першу чергу, до ясного, чітко вираженого змісту.

Задля сформування більш об'єктивну картину того, про що писалось в листах був розроблений наступні критерії аналізу:

- за кількістю адресатів;
- адресанти за званням;
- зміст листів;
- емоційний контекст листів.

Результати аналізу архіву ЦДаво, фонду 1105, опису 1, справи 2, у вигляді 200 листів, подано нижче у вигляді кругових діаграм :

Після аналізу листів військовополонених Австро-Угорської армії можна дійти висновку, що у більшості випадків листи були колективними – 116 шт., інші – індивідуальними – 84 шт., із них адресантами, що були офіцерами – 21 лист, рядовими солдатами – 63 листи. Більшість листів були відправлені з Орловської, Ставропольської, Тульської, Самарської, Мінської губерній та міста Архангельськ. В 32 листах адресою отримувача було місто Київ (Хрещатик 38).

За емоційним контекстом листи можна поділити:

- прохання (156 шт.);
- скарга (112 шт.);
- лист-рапорт (42 шт.);
- подяка (23 шт.).

Щодо змісту самих листів, то з проханням про повернення в Україну зверталися у 117 листах, на погані умови утримання скаржились у 36 листах, про допомогу жертвам війни просили у 39 листах. В інших випадках адресанти просили про відправку документів, матеріальну допомогу, одобрення шлюбу з місцевою уроженкою, одобрення продовження життя на цій території, а також подяки за раніше надану допомогу.

Література

1. Швець О., Флюр. О. Контент-аналіз. Українська дипломатична енциклопедія. Київ, 2004. 760с.
2. Костенко Н. Масова комунікація. Соціологія: навч. посібник. За ред. С. О. Макеєва. Київ, 1999. 153-181 с.
3. Федотова Л. Н. Анализ содержания социологический метод изучения средств массовой коммуникации. Москва, 2001. 214 с.
4. Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід. Рівне, 2006. 203 с.
5. Berelson В. Content Analysis in Communication Research. Glencoe : Free Press, 1952 – 220 p.
6. Алексеев А., Дудченко В. О специфике контент-анализа как социологического метода. Социологические проблемы семьи и молодежи. Ленинград. 1972. 102 с.
7. Погорілий О. Соціологічна думка ХХ ст. Київ, 1996. – 331-337 с.
- 8.ЦДАВО, фонд 1105, опис 1, справа 2, – 200 арк.

Олена ЛОСЄВА⁷

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ НИВОТРУДІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ

Важлива роль у вихованні учнів, розширенні і поглибленні їхніх знань, розвиткові творчих здібностей належить спеціально організованій роботі у позаурочний час. Таку роботу називають позакласною. Позакласна робота являється складовою частиною навчально-виховної роботи школи і є однією з форм організації дозвілля учнів, а також сукупністю різних видів діяльності, що володіє широкими можливостями позитивної дії на учнів і є самостійною сферою навчально-виховної роботи вчителя, яка здійснюється у взаємозв'язку з роботою на уроці. Це система занять, заходів і організованого навчання учнів, що проводяться в школах і поза ними під керівництвом учителів, громадськості, органів учнівського самоврядування. Позашкільна робота визначається як освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових засобів, форм і методів виховання. Завданнями позакласної та позашкільної роботи є закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці; розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних

⁷ Керівник: доц., канд. істор. наук **Вадим ЯШИН**

розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Позакласна робота з історії – це організація вчителем різних видів діяльності учнів після уроків, що забезпечує необхідні умови для оволодіння ними навичками і вміннями теоретичної і практичної роботи для більш глибокого засвоєння і активного сприйняття історичного досвіду та навколишньої дійсності. Вона здійснюється на основі таких принципів: добровільної участі і самостійності, має своїм змістом пізнання історичного минулого і сучасності, спрямовується вчителем і сприяє поглибленню знань учнів з історії, розвитку їх різноманітних інтересів і здібностей, формування гармонійно розвиненої особистості.

Зміст позакласної роботи з історії здійснюється у двох напрямках: а) розширення і поглиблення історичних знань, набутих на уроках історії; б) вивчення краєзнавчого матеріалу. В умовах позакласної роботи відкриваються можливості для формування інтелектуальних і практичних умінь за рахунок роботи в бібліотеках, музеях, архівах.

Нивотрудівська сільська бібліотека була заснована у 1949 році. На даний час відноситься до публічних бібліотек і підпорядкована Нивотрудівській сільській раді Криворізького району Дніпропетровської області. Загальний фонд бібліотеки становить 10 852 примірники.

Загальна кількість читачів на бібліотеки 1 листопада 2021 р. складає 557 чоловік. З них дітей до 7 років — 41; учнів 2-4 класів — 48, учнів 5-6 класів — 56, учнів 7-9 класів — 77; юнацтво віком від 15 до 18 років — 36 чол., дорослі від 18 до 21 року — 30 чол., від 21 до 60 років — 137 чол., від 60 років — 130 чоловік.

Як бачимо, близько половини читачів бібліотеки складають діти шкільного віку. Таким чином, бібліотека є не лише джерелом знань, а й центром позакласної та позашкільної роботи з дітьми.

Одним з напрямків позакласної роботи зі школярами у бібліотеці є краєзнавство, адже останніми роками

краєзнавча тематика активно розробляється в діяльності бібліотек. Краєзнавча робота сьогодні входить у число пріоритетних змістовних напрямків роботи бібліотек. Саме краєзнавство покликане зародити почуття гідності та любові до Батьківщини у підростаючого покоління. Інформаційна краєзнавча робота сільських бібліотек має бути спрямована на те, щоб допомогти юним користувачам пізнати досконаліше свій край за допомогою бібліотечних фондів і донесенню їх бібліотекарем до читача. Краєзнавча бібліотечна діяльність – одна з унікальних сфер діяльності, яка відрізняє місцеві публічні бібліотеки від інших бібліотек, надає їм місцевого колориту, регіональної специфіки. Саме в цих бібліотеках були започатковані кращі традиції формування, збереження і надання у громадське користування краєзнавчих і місцевих видань.

Краєзнавча робота бібліотеки починається з формування краєзнавчого фонду. До категорії краєзнавчих відносяться такі групи документів:

документи, пов'язані з краєм своїм змістом, література, яка охоплює всі аспекти життя села, міста, району, краю: історія, природа, господарська діяльність, мистецтво, культура і т.п., у тому числі й присвячена видатним особам краю (персоналії);

документи, пов'язані з краєм своїм походженням — твори місцевого друку, книги місцевих авторів, уродженців краю (незалежно від місця їх видання);

рукописні краєзнавчі матеріали: спогади старожилів, ветеранів війни та праці; реферати, нариси про історію міста/села, написані гуртківцями, членами шкільних наукових товариств на основі власних пошукових експедицій, матеріали краєзнавчих та етнографічних досліджень школярів, місцевих аматорів краєзнавства, кращі роботи учнів, присвячені краю, що подають цікаві нові факти; рукописні краєзнавчі книги, створені читачами.

Слід зауважити, що до краєзнавчих відносяться документи, краєзнавчі матеріали, книги незалежно від року

їх видання та актуальності на даний час. Неприпустимо виключення з краєзнавчих фондів документів певних періодів історії, що стосується осіб, діяльність яких була засуджена. Цього робити не можна. Незалежно від популярності цих людей в даний час, матеріал про уродженців краю, їх твори краєзнавчого змісту, зберігаються в краєзнавчому фонді й списанню як застарілі за змістом не підлягають.

У краєзнавчому фонді представлено збірки поезій місцевої поетеси Марії Павленко: “Ріднокрай”, “Калинова пісня”, “Дивен бог во святых своих...”, дві книги письменника і поета М.І. Чайковського, який тривалий час жив у Ниві Трудовій і працював учителем іноземної мови у місцевій школі. Значне місце серед краєзнавчої літератури відводиться періодичній пресі. У бібліотеці зберігаються підбірка номерів районної газети “Вісник Апостолівщини”, “Апостолівські новини”. Є також унікальні матеріали - окремі номери багатотиражної газети місцевого радгоспу-комбінату ім. 60-річчя Радянської України “Прапор Леніна”, в якій розміщувалися матеріали про трудові досягнення мешканців села, до передовиків і новаторів виробництва, про трудові династії, про повсякденне життя сільських мешканців тощо. Авторами цієї багатотиражки були мешканці Ниви Трудової — працівники радгоспу.

В альбомі “Вони воювали за Батьківщину” зібрано матеріали про учасників та ветеранів Другої світової війни, вихідців та мешканців села Нива Трудова: кавалера Ордена Червоної Зірки, двох Орденів Слави, медалі “За відвагу” Грабіна В.Я., кавалера двох Орденів Червоної Зірки Рибку П.П., кавалера ордена Червоної Зірки Дашко П.Ф., кавалера двох орденів Слави Йолкіна А.В., кавалера Ордена “За мужність” Гавриленко І.Ф., кавалера Ордена Червоної Зірки Мархеля В.В., Титкова А.А., нагородженого медаллю “За відвагу” та інших ветеранів.

В окремій теці зібрані копії військових квитків, довідок, нагородних документів ветеранів. Особливу цінність представляє копія щоденника місцевої мешканки

Семенихи Євгенії Максимівни, яка була вивезена на примусові роботи до Німеччини (оригінал зберігається у сім'ї доньки). В окремій папці зберігаються газетні вирізки про ветеранів Другої світової війни зі спогадами про своє бойове минуле.

Відомості про ліквідаторів аварії на Чорнобильській атомній електростанції зібрані в альбомі “Чорнобиль з пам'яті не стерти”. 24 мешканці Ниви Трудової приймали участь у ліквідації наслідків цієї техногенної катастрофи. В альбомі містяться фотографії та біографічні дані про ліквідаторів.

В бібліотеці зберігаються рукописні матеріали “З попелу забуття”, зібрані учнями 11 класу Нивотрудівської загальноосвітньої школи у рамках туристично-краєзнавчої експедиції “Краса і біль України” про односельців-фронтовиків, які пройшли через горнило Другої світової війни. В окремих папках зібрано матеріали з періодичної преси (газетні та журнальні вирізки) про трудову діяльність та досягнення трудящих радгоспу імені Димитрова - мешканців Ниви Трудової та навколишніх сіл у 80-90 роки ХХ ст., про соціальну сферу, культурне та повсякденне життя села у різні періоди.

Одним з найважливіших функцій сучасної бібліотеки є популяризація і актуалізація краєзнавчих документів. Традиційною формою організації і популяризації краєзнавчого фонду для більшості бібліотек стали краєзнавчі кутки. Завдання їх – зосередити потрібний читачеві матеріал в єдиному місці, що дозволить самостійно ним користуватись.

Максимально розкрити краєзнавчий фонд, наблизити його до користувачів, наочно представити широке і різноманітне коло наявних у бібліотеці краєзнавчих матеріалів допоможе система наочної популяризації видань. Найбільш розповсюдженою формою є організація і проведення книжкових виставок.

Бібліотечна виставка — це публічна демонстрація спеціально підібраних і систематизованих творів друку та

інших носіїв інформації, які рекомендують користувачам бібліотеки для огляду й ознайомлення. Кожна виставка вирішує своє конкретне завдання і має конкретне читацьке призначення. Виставкова робота передбачає не лише безпосередній показ книг та інших краєзнавчих документів, а й використання багатьох елементів наочності, а саме: макети, моделі, різноманітні предмети, символи, емблеми, що мають відношення до теми виставки. Користувачів бібліотеки привертає те, що він може взяти і переглянути будь-який експонат виставки. Для яскравого розкриття змісту представлених документів використовуються також ілюстративні матеріали (портрети, декоративні елементи), цитати, анотації. Будь-яка краєзнавча виставка в бібліотеці повинна обов'язково супроводжуватися письмовою інформацією про подію, конкретну особу, яким вона присвячена. Особливо варто звернути увагу на “географічну привязку” до даної території. Традиційними в бібліотеках є виставки місцевих художників і фотографів, предметів прикладного мистецтва, які знайомлять мешканців з художньою творчістю земляків.

Тематичні виставки бувають різні за змістом. Найчастіше їх присвячують конкретній актуальній темі. У більшості бібліотек організовують комплексні довготривалі виставки, присвячені краю в цілому.

Виставки до знаменних дат знайомлять з документами, присвяченими певним подіям в історії краю. До річниці визволення України від нацистських окупантів, до Дня перемоги над нацизмом бібліотека представила читачам виставку “Пам'ять заради майбутнього”, де були представлені альбом “Вони воювали за Батьківщину”, вирізки з періодичної преси зі спогадами земляків-учасників війни, їх особисті речі, листи, фото, які надали зі своїх сімейних архівів односельчани. Безпосередню участь у підготовці цієї виставки брали школярі — учасники краєзнавчого гуртка. З матеріалами цієї виставки ознайомилися майже всі мешканці села.

Зазвичай до цих знаменних дат у бібліотеці не лише працюють виставки, а й проводяться заходи різного характеру — зустрічі з ветеранами та учасниками війни, бесіди, інформаційні години пам'яті. З метою розкриття маловідомих сторінок війни на ці заходи запрошувалися мешканців села, які знаходилися в тилу, дітей війни. Ці діти — тепер пенсіонери, вони останні свідки тих трагічних подій. Такі зустрічі відкривають учням особливості повсякденного життя простих людей в умовах окупації.

Щорічно у Нивотрудівською сільською радою проводяться Дні села. У рамках проведення цього свята бібліотека представляє виставки, присвячені історії села, історії свята, трудовому минулому села тощо. Зокрема, у 2020 р. була представлена виставка “Історія вулиці — історія села”, на якій було представлено історію першої вулиці села — Комунарівської — у фотографіях (мешканців, будинків, громадських споруд). Ці фотографії збиралися членами краєзнавчого гуртка, приносили мешканці села, деякі фото надсилали родичі людей, які тут проживали і переїхали до інших населених пунктів. Виставка викликала великий інтерес усіх селян; зараз триває оцифрування фотографій, впорядкування матеріалу за темами та оформлення тематичної теки. Ця виставка є результатом краєзнавчих досліджень гуртківців з історії заснування села.

Виходячи з того, що окрім краєзнавчої літератури, у бібліотеці наявний значний фонд історичної наукової та науково-популярної літератури та книги для позакласного читання з історії, одним з напрямків позакласної роботи бібліотеки є залучення учнів до позакласного читання. Воно складається з популяризації книги; допомозі учням в засвоєнні змісту прочитаного; вивчення читацьких уподобань учнів; розвитку інтересу до читання з історії; врахування вікових особливості учнів. Для учнів середніх і старших класів учителю бібліотекар готує огляди художньої і науково-популярної літератури з коротким аналізом і оцінкою змісту рекомендованих книг. Важливим моментом

організації позакласного читання є облік прочитаного учнями, індивідуальні бесіди зі школярами про прочитане.

Найбільш розповсюдженими формами позакласної роботи на базі бібліотеки, популяризації історичних та краєзнавчих знань є проведення учнівських читацьких конференцій, краєзнавчих читань та краєзнавчих конференцій.

Сучасна історична наука визнає художню літературу специфічним історичним джерелом. Незважаючи на право кожного автора подавати історичний зміст у суб'єктивних образах, літературні історичні твори допомагають аналізувати історичну епоху; ілюструвати певні історичні положення; емоційно сприймати історичний матеріал; визначати вплив художнього твору на сучасне життя людини і суспільства.

Підготовку конференції, незалежно від її типу, можна умовно поділити на два етапи. На першому етапі визначаються тема конференції, ставляться мета та завдання; розробляється перелік питань, які розкривають тему (план); оголошуються конкурс на кращу доповідь і девіз конференції; розподіляються обов'язки між учнями; готуються виставочні матеріали, література, наочність. Другий етап підготовки до конференції характеризується більш інтенсивною діяльністю керівника й учнів; уточнюється план конференції, визначаються її учасники (учні одного класу, паралельних класів), складається список рекомендованої літератури, оголошуються доповідачі та виступаючі, готується інформаційний стенд. На другому етапі центральною ланкою в підготовці конференції є її змістова сторона. У цьому етапі важлива роль відводиться організатору конференції — учителю чи бібліотекарю, який надає допомогу учням, іншим учасникам конференції; переглядає зміст доповідей, аналізує їх; порівнює, співставляє, прогнозує можливі зіткнення різних точок зору, поглядів, переконань. Якщо визначаються опоненти доповідачів, то вони теж повинні заздалегідь ознайомитися зі змістом доповідей. При цьому переслідуються мета

виявлення наявності нової інформації, цікавих статистичних даних, фактів, прикладів з літератури та практичної діяльності, які мають узагальнюючий характер і сприяють підвищенню інтересу учнів до певного курсу навчального предмета, у тому числі теми конференції.

До Дня українського козацтва на базі Нивотрудівської бібліотеки була проведена читацька конференція “Твої ровесники у часи козаччини” за творами В. Рутківського). Ініціаторами проведення конференції виступили бібліотекар, вчитель історії та української мови та літератури; учасниками конференції були читачі бібліотеки середнього шкільного віку. Підготовча робота до проведення конференції зайняла близько місяця.

Для проведення читацької конференції не випадково було обрано історико-пригодницьку трилогію В. Рутківського “Джури козака Швайки”, “Джури-характерники”, “Джури і підводний човен”. Ці твори присвячені пригодам дванадцятирічних хлопчиків у складний період протистояння українців турецько-татарським набігам і сваволі польсько-литовських магнатів та зародження козацтва та є лідерами читацьких інтересів та уподобань учнів 7-8 класів.

До проведення зазначеної конференції було підготовлено виставку “Козацька слава України”, де було представлено наукові, науково-популярні, художні твори, присвячені історії українського козацтва, зображення козацьких клейнодів, зброї тощо, які наочно підсилювали сприйняття інформації, презентацію з аналогічною назвою. Учасники конференції були у вишиванках, що допомагало створити відповідний контекст.

Як засвідчили відгуки учасників конференції, їм дуже сподобалася така форма колективної праці, вони по-новому поглянули на історичне минуле своєї країни, завдяки художньому слову занурилися в козацьке минуле України.

Краєзнавча конференція у бібліотеці — це масовий захід, метою якого є популяризація знань про рідний край, що вимагає ретельної підготовки. Конференції можуть бути

присвячені актуальним питанням місцевого життя, знаменним і пам'ятним датам, а також краєзнавчим книгам і місцевим виданням, які мають особливий інтерес для користувачів. Для підготовки і проведення конференції в бібліотеці створюється тимчасова робоча група, яка керує усім комплексом робіт від початку і до підведення підсумків. Розробляється програма, визначається орієнтована тематика виступів, організуються наочні експозиції по темі проведення конференції.

Краєзнавчі читання — це масові заходи, які періодично організуються і проводяться місцевими бібліотеками. Найчастіше краєзнавчі читання пов'язані з іменами визначних краєзнавців, іноді мають тематичний характер (історичні, літературні і т. д.). Великою популярністю користуються літературні читання, що ґрунтуються на місцевому матеріалі.

Великою популярністю користуються такі масові форми популяризації краєзнавчих знань як ігри, вікторини, турніри за краєзнавчою тематикою, що вимагають від учасників фактологічних знань з історії та сьогодення рідного краю. Особливо популярні такі заходи серед учнів середнього шкільного віку. Такі заходи сприяють активізації пізнавальної діяльності та інтересу учнів до вивчення предмету, набуття певного обсягу знань а в подальшому — залученню їх до дослідницької роботи.

У краєзнавчій діяльності бібліотек можна виділити основні напрямки: історичне краєзнавство, літературне та культурно-мистецьке краєзнавство, етнографічне краєзнавство, бібліотечне краєзнавство.

Літературно-мистецьке краєзнавство пов'язане з вивченням та залученням користувачів бібліотек до творчості авторів, які творили в ньому, писали вірші чи прозу про село чи район, музичні твори. Нива Трудова багата поетичними та літературними талантами. Зокрема, у 80-90-х роках у Нивотрудівській школі працював вчителем поет, письменник Михайло Іванович Чайковський, автор книг “Запах хлеба”, “Вот так и

живем...”, “По слову с человека” та ін. У Ниві Трудовій проживала і творила поетеса Марія Павленко, у ліричній поезії якої оспівується краса та природа рідного краю. Тому з метою ознайомлення маленьких читачів бібліотеки на її базі проводилися літературні читання, поетичні вечори, на яких учні дізнавалися про життєвий та поетичний шлях своїх талановитих земляків, читали їх вірші та оповідання. На ці заходи запрошувалися односельці, які мають поетичний талант і представили його юним слухачам: Любов Мовчан, Галину Балюк, Надію Машталер, Анну Гаврилейко. Такі зустрічі дають можливість школярам побачити поетів та письменників серед своїх односельців, сприяють розвитку творчості учнів. До проведення таких літературних вечорів у бібліотеці була представлена виставка творів місцевих авторів, представлено їх портрети, біографії.

Етнографічне краєзнавство - один з вагомих аспектів вивчення історії та культури краю. Цей напрям передбачає широкий спектр студій вивчення народної матеріальної і духовної культури (фіксація відомостей про традиційне народне житло, одяг, їжу, промисли і ремесла, звичаї, вірування, обряди, народні знання, менталітет народу). Традиції рідного краю - це пам'ять про своїх предків, природна потреба дотримуватися невмирущих традицій народних ремесел та художніх промислів наступними поколіннями. У Нивотрудівській бібліотеці проводяться народознавчі вечори - «Давні звичаї та обряди мого села», «Від Різдва до Меланки звучать щедрівки та колядки», «Зелені свята: мозаїка народних звичаїв» тощо, як правило, приурочені до найбільш відомих народних свят — Коляди, Маланки, Масляни, Трійці, Івана Купала, Покрови тощо. У 2019 р. було проведено виставку “Сімейні обереги”, на яких було представлено вишиті ікони, рушники, сорочки, серветки та ін. Ці експонати надали мешканці села, вони ж надали інформацію щодо кожного виробу. Виставка викликала величезний інтерес, екскурсоводами виставки були місцеві майстрині, які розповіли про особливості та

техніку виконання кожного виробу. Під час роботи виставки проводилися екскурсії для школярів. Виставка мала величезний вплив на школярів, вони зацікавилися цими напрямками народного мистецтва і висловили бажання навчитися цьому мистецтву. В результаті на базі бібліотеки проводяться майстер-класи з вишивки нитками та бісером, які проводять для бажаючих місцеві майстрині.

Основною метою дослідницької роботи з історичного краєзнавства, яке проводиться на базі бібліотеки, є:

- відтворення історичних подій, фактів, імен визначних людей краю, збирання легенд, переказів, спогадів старожилів;

- написання літописів, оформлення альбомів, кутків та кімнат народознавства;

- пошук старовинних книг, періодичних видань, фотографій, речей побуту, вишивок, зразків одягу тощо;

- популяризація літератури, залучення читачів до участі в масових заходах, систематичного читання краєзнавчої книги.

Науково-дослідницька діяльність бібліотеки має переважно фактологічну спрямованість. Вона має плановий характер і базується на результатах обстеження інформаційної забезпеченості різноманітних краєзнавчих об'єктів на своїй території (географічних об'єктів, пам'яток природи, історії та культури, історичних подій, закладів, категорій персон та ін.).

До основних напрямків, за якими збирається інформація, відносяться:

- історія змін меж і адміністративно-територіального поділу території;

- списки і походження місцевих топонімів;

- хроніка основних подій;

- генеалогія і історія сімей;

- місцезнаходження, дати заснування і перетворення основних закладів і підприємств своєї території;

- основні біографічні відомості про видатних уродженців і жителів території (у тому числі керівників

місцевої адміністрації, заслужених учителів, лікарів і т. д.), їх портрети.

Одним з найбільш масових напрямків роботи бібліотеки зі школярами є краєзнавчі розвідки. Спільно з вчителями історії, української мови та літератури було створено краєзнавчий гурток "Пошук", у роботі якого беруть участь учні 7-11 класів. Гурток працює з 2019 року. Учні відвідують гурток на добровільній основі, приймають участь в обговореннях плану роботи і самі пропонують напрямки досліджень. Матеріали та результати досліджень учнів під час роботи у гуртку експонуються у бібліотеці у фонді краєзнавчої літератури.

Історико-краєзнавча тематика учнівських досліджень має ряд особливостей. По-перше, краєзнавчі об'єкти або теми мало вивчені, особливо історія сіл, міст, підприємств, колгоспів і тд., що створює великі можливості для успішної дослідницької роботи учнів. По-друге, краєзнавча тематика завжди викликає у школярів підвищений інтерес, так як вона пов'язана з історією рідного села. По-третє, тематика краєзнавчих досліджень забезпечена різноманітним пошуково - краєзнавчим матеріалом, письмовими джерелами, речовими пам'ятниками, живими свідками і безпосередніми учасниками історичних подій. По-четверте, в своїй краєзнавчій роботі учні зустрічають широку підтримку з сторони місцевих громадських організацій, ветеранів війни, пенсіонерів, краєзнавців, старожилів і ін. Важливе значення для учнівських досліджень має доступність і близькість історико-краєзнавчих джерел.

Основною темою краєзнавчих досліджень членів гуртка є дослідження історії першої вулиці села та її перших мешканців. Село Нива Трудова було засноване у 1926 р. українцями - переселенцями з Канади, які оселилися комуною на території майбутнього села.

У безкрайному степу люди викопали землянки, заснувавши новий населений пункт. За кілька років було збудовано клуню, їдальню, баню, школу конюшню, підвали для зберігання овочів, почала розбудова села. Комунарівці

селилися на одній вулиці, яка отримала відповідну назву — Комунарівська. Поступово люди переселялися у нові будинки, з'явилися магазин, пошта, сільська рада. До комуні вступали мешканці навколишніх сіл.

Першим кроком у дослідженні історії вулиці стала підготовка фотовиставки “Історія вулиці — історія села”. Гуртківці звернулися до односельчан із проханням надати фото вулиць села та окремих будинків на вулицях різних років. В результаті було зібрано багато цікавих фотографій не лише самих вулиць і будинків, а й мешканців села. Спілкуючись зі старожилами села, які надавали інформацію про окремі фотографії, учні розпочали відтворювати історію становлення населеного пункту та його мешканців.

Ще одним напрямком роботи краєзнавчого гуртка є екскурсійна робота. На території Нивотрудівської територіальної громади станом на 30 вересня 2021 р. знаходиться 19 пам'яток археології та 3 пам'ятки історії, які взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Закону України «Про охорону культурної спадщини» та не внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Переважно це кургани та курганні групи III-I тис до н.е. Інформація про найбільш вагомні пам'ятки міститься у виданні “Пам'ятки історії та культури Апостолівського району”. Влітку 2020 р. гуртківцями було обстежено і ідентифіковано 4 пам'ятки археології на території села і 1 - поблизу околиці села. На нинішньому етапі триває робота з розробки екскурсійного маршруту, підбірка матеріалів для екскурсивода та ін.

Таким чином, Нивотрудівська публічна бібліотека є осередком позакласної роботи учнів з історії, центром популяризації краєзнавчих знань та сприяє залученню школярів до краєзнавчої дослідницької роботи.

Світлана МЕЛЬНИЧЕНКО⁸

**ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ
ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ БОЖЕДАРІВСЬКОЇ
ШКОЛИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ
РОБОТИ СЕРЕД УЧНІВ**

Важливою потребою розвитку суспільства у нових соціально- економічних умовах є відродження духовності і національної самобутності українського народу. Одним з основних завдань сучасної школи є виховання у підростаючого покоління любові до Батьківщини, поваги до історії та традицій свого народу, шанобливого ставлення до історичних пам'яток, активізації діяльності школярів щодо поліпшення умов життя у рідній місцевості, підвищення матеріального і духовного рівнів життя народу, формування громадянської позиції.

Серед засобів, що забезпечують реалізацію цих завдань, провідна роль належить шкільному краєзнавству. Краєзнавча робота в школі ґрунтується на активізації пошукової та наукової діяльності, що спрямована на розвиток краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень, залучення громадськості та учнівської молоді до вивчення національних та духовних цінностей свого народу.

Одним з найважливіших осередків та організаційно-координаційним центром історико-краєзнавчої роботи в школі являються шкільні музеї. Краєзнавчий музей Божедарівської (до 2016 р. Щорської) загальноосвітньої школи було засновано в жовтні 1989 року. Заснування музею стало підсумком тривалих краєзнавчих досліджень школярів під керівництвом учителя історії Мельник Алли Петрівни та учителя української мови Мартиненко Наталії Петрівни, які розпочалися на початку 1980-х років у рамках роботи історичного гуртка та клубу "Юних

⁸ Керівник: доц., канд. істор. наук **Вадим ЯШИН**

слідопитів”. Основними напрямками діяльності гуртківці була участь у пошуках та дослідженні залишків радянського літака, збитого фашистами над селом у 1941 р. під час бойових дій, збір відомостей про бойовий шлях 46 гвардійської дивізії, воїни якої визволяли село від фашистів, встановлення імен воїнів, похованих у братських могилах на території села. Учні вели переписку з ветеранами - учасниками боїв на визволення рідного краю, з колишніми мешканцями села — свідками бойових дій, які змінили місце проживання, збираючи відомості про перебіг бойових дій та воїнів-визволителів. Було зібрано матеріали про випускників школи, учасників боїв за визволення Божедарівки Героя Радянського Союзу Б. М. Філоненка та В.Д. Трощинського. Школярі впорядковували і доглядали братські могили, надавали посильну допомогу ветеранам.

Ще одним напрямком пошуково-дослідницької діяльності гуртківців стало дослідження історії школи через історію вчителів та випускників школи. Школярами було зібрано велику кількість матеріалів про випускників школи: насамперед, у музей школи зберігаються унікальні фотографії випускних класів школи ще з далеких 40-х років ХХ ст., фотографії та детальна інформація про педагогів школи. В цей період започатковується “Крига-літопис корисних справ учнів Щорської школи”, яка поповнюється записами щорічно.

Завдяки активній пошуковій і дослідницькій діяльності гуртківців було зібрано значну кількість експонатів, які спочатку були оформлені як окремі тематичні експозиції, які постопоно переростали в стаціонарну експозицію, присвячену бойовим діям на території села та воїнам — учасникам бойових дій. У 1989 р. за ініціативи керівників краєзнавчого гуртка - учителя історії Мельник Алли Петрівни та учителя української мови Мартиненко Наталії Петрівни педагогічним колективом було прийнято рішення про заснування краєзнавчого музею.

Експозиція музею розташовується у двох залах: “Бойова слава та подвиги на території Божедарівки” та “Історія школи у долях її вчителів та випускників”. Перший розділ пов'язаний з роками Другої світової війни, бойовими діями, які проходили на території Божедарівки у 1941-1945 роках. Тут зібрані унікальні експонати: уламки військового радянського літака, збитого фашистами під час бойових дій; шкільний дзвоник, який був збережений шкільним сторожем під час окупації села фашистами; велика кількість залишків снарядів, військових гранат, кулеметів, тощо; листи-трикутники фронтовиків до своїх рідних; особисті речі, нагороди, фотографії, спогади, вирізки з періодичної преси тощо. Експозиція з 2014 року почала поповнюватися матеріалами про односельців-учасників бойових дій на Сході України: фотографіями, спогадами, особистими речами тощо.

Експозиція “Історія школи у долях її вчителів та випускників” розкриває історію школи через фотографії, документи, спогади педагогів та учнів різних часів. Тут представлені фото випускних класів, починаючи з повоєнних років, шкільна документація, таблиці, похвальні грамоти, подяки, учнівські зошити різних років та ін. Велика кількість зібраних матеріалів про педагогів, які присвятили своє життя навчанню і вихованню підростаючого покоління. Тут представлений літопис школи, який постійно поповнюється новими записами. Ці матеріали зібрані учнями та вчителями школи протягом тривалого часу.

Найбільш доцільно і ефективно використовується краєзнавчий матеріал під час вивчення курсу “Історія рідного краю”. Так, при вивченні теми “Територія нашого краю в часи Київської Русі” вчитель має можливість використовувати стенд зі шкільного музею з картою, де видно, що територія нашого краю знаходилася під контролем половців.

На уроці “Катеринославська губернія — Дніпропетровська область” використовуємо матеріалу

стенду з фотографіями перших будівель станції Божедарівка та зображеннями будівлі церковно-приходської школи поблизу станції, а також архівні відомості про заснування школи у селі, про перелік предметів, які там вивчалися. Вчитель може порекомендувати учням організувати екскурсію до місця, де колись була розташована церковно-приходська школа і оглянути залишки будівлі школи. Під час екскурсії учні мають можливість локалізувати на місцевості перший навчальний заклад. Екскурсію можуть провести старшокласники, члени історичного гуртка.

На уроці “Між двома світовими війнами” можна запропонувати учням на основі опрацювання матеріалів музею та додаткової літератури підготувати повідомлення “Розвиток соціальної сфери у Божедарівці”, “Божедарівський елеватор” тощо; використати архівні відомості про перейменування Божедарівки та Божедарівського району. Доцільно у рамках вивчення цього періоду провести екскурсію до Божедарівського елеватора, який був побудований ще у 1927 р. і був одним з першим у краї. Відвідування цього підприємства дає можливість учням уявити обсяги господарської діяльності як у виробничій сфері, так і в логістичній галузі, адже елеватор не випадково розташований поблизу залізничної станції. Крім того, учні мають можливість безпосередньо ознайомитися з професійною діяльністю місцевого населення, побачити, як змінювалося обладнання та устаткування від ручної праці до автоматичних ліній тощо.

Знаймлячи учнів з історією Дніпропетровщини у роки Другої світової війни та перебування Щорська під окупацією німецько-фашистських загарбників, слід зупинитися на трагічних подіях весни 1943 р. 13 березня 1943 р. німцями було страчено 22 мешканця села, у тому числі колишнього директора школи Миколу Ласкаржевського. Стосовно цієї події існує дві версії: традиційно вважалося, що розстріляні мешканці села були членами комуністичного підпілля, яке діяло у селищі. Проте

на початку 2000-х років з'явилася нова інформація стосовно тих трагічних подій. Дніпропетровські журналісти записали спогади свідків — мешканців Божедарівки Ніни Фомівни Тищенко та Любов Порфирівни Таран. За їх свідченнями, німці говорили, що Ласкаржевський націоналіст і виступає за вільну Україну, за що його і повісили.

Наявність шкільного музею урізноманітнює навчальний процес. Заняття можуть проводитися як у приміщенні самого музею у формі уроку-екскурсії, уроку-бесіди, самостійної роботи учнів з музейними матеріалами і т. д., так і у класі з використанням окремих оригінальних пам'яток та науково-допоміжних матеріалів. Наявність оригінальних пам'яток минулого дає змогу вчителю унаочнити свою розповідь, і такі уроки мають велике пізнавальне значення.

Специфіка пізнавального процесу в музеї виявляється в тому, що вже відомі події і явища підкріпляються задокументованими музейними предметами. Наочність не тільки стимулює спостережливість, а й сприяє формуванню навичок предметного сприймання, коли спирається на вивчення конкретного експоната, реліквії.

Використовуючи краєзнавчий матеріал на уроках історії, вчитель має керуватися певною методологією. Насамперед доцільно керуватися ним, що краєзнавчий матеріал є частиною, яка веде до загального, а загальне може існувати в розмаїтості часткового. Іншими словами, будь-який край –це невід'ємна частина нашої держави, а його історію треба розглядати у взаємозв'язку з її історією. Без урахування загальних закономірностей і встановлення зв'язку між подіями, що відбулися у тому чи іншому краї, вивчення локальної історії буде однобічним.

У Божедарівській загальноосвітній школі працює постійно діючий історико-краєзнавчий гурток “Пізнаємо рідний край” під керівництвом учителя історії Олійник Олександра Петровича, який постійно відвідують близько 20 учнів 7-10 класів. Робота гуртка здійснюється у двох

напрямах: теоретичному (бесіди, лекції, доповіді, конференції, вікторини та ін.) і практичному (екскурсії, походи, експедиції тощо). Гурток працює за планом, затвердженим на зборах гуртківців на початку навчального року. Програмою гуртка передбачається вивчення конкретних тем, визначено цілі і завдання, вказані різні форми його роботи, терміни і відповідальна за їх організацію і проведення.

Одним з найважливіших завдань гуртка є збір місцевих краєзнавчих матеріалів для подальшого використання їх у навчально-виховній роботі. Учні займаються збором матеріалу, пошуками історичних документів, фактів і відомостей. В процесі збору матеріалів з історії селища організовуються зустрічі і бесіди з учасниками історичних подій. Відомості, отримані з розповідей і бесід учасників історичних подій, є цінними історичними джерелами. Збір краєзнавчих матеріалів є важливою, але тільки першою частиною дослідницької роботи краєзнавців. Накопичення необхідних для узагальнень відомостей і фактів є підготовкою гуртківців до власного дослідження. Всі записи розповідей і очевидців історичних подій, відомості, отримані з листування, а також архівні і музейні документи, спостереження, зібрані в походах, вивчаються, ґрунтуються по темах, систематизуються, обробляються і використовуються для підготовки учнівських доповідей і повідомлень, нарисів і збірок, альбомів і виставок. У результаті роботи гуртка кожен з вихованців оволодіває певними вміннями і навичками дослідницької діяльності: складати бібліографію, анотацію, працювати з каталогом, краєзнавчою літературою, з документальними матеріалами, записувати спогади, збирати краєзнавчий матеріал, користуватися логічними прийомами.

Одним з напрямків краєзнавчої роботи у Божедарівській школі є дослідження історії школи. У 2014 році Божедарівська загальноосвітня школа відсвяткувала свій ювілей — 100-річчя з дня заснування навчального

закладу у селі. До цієї знаменної дати учнями-краєзнавцями було поповнено експозицію музею новими експонатами. Зокрема, проводилися дослідження з історії створення та функціонування церковно-приходської школи. Гуртківці зверталися із запитом до Дніпропетровської єпархії з проханням надати відомості про перших священнослужителів у Божедарівці; ознайомилися з матеріалами дніпропетровського обласного архіву тощо, працювали з літературою, присвяченою діяльності церковно-приходських шкіл у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.

Також було зібрано матеріали про вчителів школи, записано спогади про вчителів, які працювали у школі в повоєнні та наступні роки: Титенок Л.Г., Десятко Т.П., Латоценка Д.Д., Латоценка О.А., Редька Г.Г., Трофимюк Л.Т., Тупиця М.І., Кондратенко І.К. та інших. Зібрані спогади засновників музею школи — Мельник А.П. та Мартиненко Н.П. За матеріалами досліджень було оформлено стенд “Учителями славна наша школа”.

У рамках святкування ювілею школи було проведено учнівську краєзнавчу конференцію, на якій були представлені роботи учнів краєзнавчої тематики: “Слово про Учителя”, “Мій дід — моя гордість”, “Професії мого села”, “Історія храму села Божедарівка”, “Мій родовід”, “Відомі люди Божедарівки” та ін. Також до ювілею школи учні та батьки створили відеофільм “Рідній школі присвячується”.

Дослідження історії школи є також актуальним напрямком краєзнавчих досліджень і сьогодення. Важливо відобразити повсякденне життя школярів у різні періоди, яке може бути представлене і проілюстроване атрибутами шкільного життя різного часу — підручники, щоденники, ручки, зошити, дитячі твори, творчі роботи тощо. Тому збір матеріалів у цьому напрямку є не тільки важливим з точки зору дослідницької роботи, а й з точки зору соціалізації учнів, сприяє єдності поколінь. Адже ці матеріали та експонати учні найчастіше знаходять у старшого покоління своєї родини: батьків та дідусів і бабусь.

Ще одним напрямком краєзнавчих досліджень є збір матеріалів про життєвий і бойовий шлях наших земляків, які загинули у боротьбі за свободу і незалежність України на полях неоголошеної війни і АТО/ООС. Цей проект отримав назву “Герой серед нас: сучасні захисники України”. Розпочато збір матеріалів, спогадів про Піскіжова Олександра Валерійовича, уроженця Божедарівки, який загинув у 2014 р., захищаючи територіальну цілісність України.

Матеріали музею використовуються як джерело для індивідуальної дослідницької роботи школярів з краєзнавства. На основі опрацювання матеріалів музею, наукової краєзнавчої літератури учні готують роботи для участі у різних конкурсах, зокрема у районному конкурсі науково-дослідницьких робіт з історії учнів-членів МАН України.

З метою популяризації краєзнавчих досліджень, активізації пізнавального інтересу школярів широко використовуються такі масові форми роботи як конкурси та вікторини з краєзнавчої тематики. Атмосфера змагання стимулює творчу активність, мобілізує здібності кожного учасника і залучає до активної роботи всю аудиторію, включаючи глядачів (болельників). Члени гуртка готують питання та конкурси на основі досліджень рідного селища на Дніпропетровщини. Це стимулює учасників таких масових заходів до кращого усвідомлення та запам'ятовування окремих дат та подій, залучає їх до краєзнавчих досліджень. Особливою популярністю користуються вікторини “Знай і люби свій край”, “Дніпропетровщина — рідна земля”, “Фотозагадки” тощо.

Успіх краєзнавчих досліджень залежить від цілеспрямованого характеру збору матеріалу. Окремо вихоплені факти, документи, фотографії і звичайні знахідки не представляють особливої цінності як для науки, так і для навчально-виховних цілей. Важливо мати комплекси, зібрання документів, предметів, об'єднаних

загальною темою. Можливість отримання таких комплексних збірань залежить від вибраної теми.

Велику роль в організації краєзнавчої роботи в школі належить вчителю. Він має знати: маловідомі або недосліджені сторінки з історії краю; найважливіші джерела, методи їх вивчення та використання в навчально-виховній роботі; актуальні проблеми сучасної історичної науки; проблеми вітчизняної та місцевої археології, етнографії, топоніміки; сутність дослідницького методу та його використання у краєзнавстві; особливості учнівських досліджень з краєзнавчої тематики; зв'язок між науковим і шкільним краєзнавством; шляхи підвищення науковості шкільного краєзнавства і залучення учнів до творчої діяльності засобами краєзнавства.

Важливе значення для успішного виконання історико-краєзнавчої роботи має чітко розроблена вчителем послідовність її реалізації. До найважливіших її елементів відноситься: розподіл тем і видів роботи; розробка і затвердження загального плану роботи, визначення термінів його виконання; підготовка програми збору матеріалу; визначення форм підведення підсумків роботи з кожного розділу плану; виявлення і вивчення документальних джерел, що зберігаються в місцевих архівах і музеях; виявлення інформаторів: учасників і очевидців історичних подій, краєзнавців, учених; збір предметів матеріальної і духовної культури, перевірка на достовірність; наукова оцінка; систематизація наукового матеріалу; педагогічна і методична обробка й оформлення матеріалу; використання зібраного матеріалу в навчально-виховному процесі.

Педагогічне значення краєзнавчої роботи в школі важко переоцінити. В ході вивчення історії і культури краю в розпорядження вчителів школи надаються різноманітні краєзнавчі матеріали, зібрані учнями. Вони залучаються до навчальної роботи при виготовленні наочних посібників (карт, схем, таблиць, діаграм, малюнків, макетів і т.ін.), роздаткового матеріалу (вирізки статей з місцевої преси,

спогади учасників історичних подій та ін.), які використовуються на уроках учителями різних навчальних дисциплін. Правильно підібраний краєзнавчий матеріал, що залучається до уроку, викликає в учнів інтерес до предмету, сприяє активізації їх пізнавальної діяльності.

Зібрані учнями краєзнавчі матеріали широко використовуються в позакласній виховній роботі при проведенні у школі щорічних наукових учнівських історико-краєзнавчих конференцій, вечорів, вікторин, зустрічей з відомими людьми, випуску стінних газет. При цьому вирішуються такі виховні задачі як здійснення зв'язку навчання з життям, професійна орієнтація, виховання активної громадянської позиції і любові до рідного краю;

В процесі позакласної краєзнавчої роботи учні залучаються до посильної для їхнього віку суспільно-корисної праці, в тому числі і по догляду за історичними і природними пам'ятниками. На основі зібраних матеріалів учні готують доповіді і виступають з ними в різних аудиторіях, реферати тощо. Краєзнавча робота сприяє і професійному вдосконаленню вчителя, збагачення його знань з історії краю, підвищенню педагогічної майстерності, встановлення з учнями ділового співробітництва на основі знання їх характерних особливостей і інтересів.

Музей у сільській школі можна розглядати як місцеву соціальну інституцію. Шкільний колектив та актив музею тісно співпрацює з керівництвом Божедарівської громади, це простір для проведення різноманітних тематичних заходів: відзначення Дня визволення України, Дня пам'яті і примирення та інших значимих для громади дат; місце зустрічі з ветеранами, визначними людьми громади тощо.

Дослідження й знання історії свого освітнього закладу, рідного села та краю робить людину більш свідомою, викликає переживання за події минулого, змушує замислюватися над майбутнім та проблемами сьогодення, формує її громадську активність. Беручи участь у створенні

експозицій, проводячи екскурсії музеєм, учні осмислюють своє коріння, унікальність рідного краю, усвідомлюють важливість збереження пам'яті про тих, чиє життя вписане у книгу історії. Залучення до краєзнавчої роботи сприяє вирішенню завдань соціальної адаптації школярів, формуванню у них готовності жити і працювати у рідному селі, районі, краї, брати участь у їх розвитку, соціально-економічному і культурному оновленню.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ

«ЛИЦАРСЬКИЙ ОРДЕН ПРАВОСЛАВНИХ КОЗАКІВ ІМЕНІ ІВАНА СІРКА»:

ВІД ІСТОРІЇ ДО СЬОГОДЕНН

МЕТА: дослідити сутність та

цілі діяльності ГО «Лицарський орден православних

козаків імені Івана Сірка», їх завдання, та участь у житті підростаючого

покоління

КОЗАЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

**«Козацтво Запорозьке
Запоріжжя»**

**«Орден імені Івана Сірка»
Кривий Ріг**

**«Білоцерківська Січ»
Біла Церква**

Військово-патріотична гра «Сокіл» (Джура)

«Козацькі розваги»

Відкриття меморіальної дошки пам'яті Івана Сірка Франція

СТАЛЕВЕ СЕРЦЕ УКРАЇНИ

У 1930-х роках в Україні розпочалися великі будівельні роботи, пов'язані з будівництвом Криворізького металургійного заводу. У 1936 році в місті Кривий Ріг створено металургійний завод. У 1940-х роках в місті активно розвивалися інші промислові підприємства, зокрема машинобудівний завод. У 1950-х роках в місті активно розвивалися інші промислові підприємства, зокрема машинобудівний завод.

ОКУПАЦІЯ

У період німецької окупації в місті Кривий Ріг активно розвивалися інші промислові підприємства, зокрема машинобудівний завод. У 1940-х роках в місті активно розвивалися інші промислові підприємства, зокрема машинобудівний завод.

ВАЖКА ПРОМИСЛОВОЇСТЬ

Основною промисловою галузю міста є видобуток залізної руди на межі міської території. У 1961 році була збудована перша черга Центрального гірничо-збагачувального комбінату, створено пресні «Криворізький металургійний завод». У 1962 році здійснено пуск ДП-7, у 1964-го відбувся пуск першої черги Північного ЦБК. У жовтні 1965 року в місті діємо 515 підприємств.

РОЗВИДОВА НАСІДЯ 70-Х РОКАХ

У 1964 році відбувся пуск вугільної фабрики №1, у 1967-му відкрито вагоноремонтне Делю №15. У 1968 році здійснено пуск унікального комплексу заводів «Арсенал». З пуском ДП-8 довели до КМЗ завод напівпровідників. У 1969 році відбувся пуск найбільшої у світі ДП-10. У 1975-го створено завод «Ремінмаст», а у 1976-го — пуск водогрійної фабрики. Наприкінці 1960-х рр. чисельність населення міста Кривий Ріг перевищила 500 тисяч осіб.

ПЕРЛИНА ДЕРЖАВИ

Місто Кривий Ріг включено у рейтинг «Золотий Босоніж», Інтернет-Місто України, Турецький Світовий Конгрес, Турецький Інтернет-Місто.

«КРИВОРІЗЬКИЙ МЕТРОПОЛІТЕН»

Будівництво Криворізького міського трамвая розпочалося ще 1978 року, проте відкриття першої черги зі станціями «Майдан Прованс», «Советск», «Вікторія Бульвар» і т.д. відбулося у 1986 році. Усі станції трамвая «Майдан Прованс», «Майдан Північ», «Майдан Схід» були побудовані за допомогою українських фахівців.

ПОРТ

Криворізький аеропорт є одним з найбільших у регіоні.

КРИВИЙ РІГ

Біль Афганістану

ВИПРОБУВАННЯ ВІЙНОЮ

У ВІЙНІ ПЕРШОЇ СВИТОВОЇ

Війна першої світової війни була найбільшою війною в історії людства. Вона тривала з 1914 по 1918 рік і охопила більшу частину Європи, Азії та Африки. В результаті війни загинуло понад 16 мільйонів осіб, а ще 13 мільйонів стали інвалідами. Війна призвела до краху імперій, зокрема Російської, Османської та Австро-Угорської імперій, і до виникнення нових держав.

ВІЙНА

Війна першої світової війни була першою війною, в якій були використані нові збройні сили, такі як танки, літаки та підводні човни. Війна також привнесла нові методи ведення війни, такі як окопна війна та використання хімічної зброї.

НІМЦІ

Німці були одним з основних учасників війни. Вони вступили в війну на боці Центрального блоку, який також включав Австро-Угорську імперію, Османську імперію та Італію. Німці були відомі своєю тактикою окопної війни та використанням хімічної зброї.

ПЕРЛИНА ДЕРЖАВИ

Державна перлина України - це її культура, історія та природні ресурси. Це те, що робить нашу країну унікальною та привабливою. Ми повинні берегти та розвивати нашу державну перлину, щоб наша країна могла процвітати та бути щасливою.

ДЕРЖАВНА ПЕРЛИНА

Державна перлина України - це її культура, історія та природні ресурси. Це те, що робить нашу країну унікальною та привабливою. Ми повинні берегти та розвивати нашу державну перлину, щоб наша країна могла процвітати та бути щасливою.

ДЕРЖАВНА ПЕРЛИНА

Державна перлина України - це її культура, історія та природні ресурси. Це те, що робить нашу країну унікальною та привабливою. Ми повинні берегти та розвивати нашу державну перлину, щоб наша країна могла процвітати та бути щасливою.

Г Кривий Рік

MADE NENRIK

3-69.

Ва.

Нікопольсько-Дніпровський фронт

30 січня – 19 лютого 1943 року
фронтів наважно проривався до м. Нікополь
а 22 лютого звільнив м. Київ. 1-й Український фронт
формуваннями 3-го Українського фронту
зведений загон 37-го артилерійського полку
Архадія Шуптова частини м. Київ.

